

TAKO SRDITE VOJSKE, KOT JE TA, ŠE NI BILO:

Gorenjska
Gorenjska
v času prve svetovne vojne
in soška fronta
1915–1917

Zbornik povzetkov
3. zgodovinskega dneva
Kranj, 18. junij 2018

Tako srdite vojske, kot je ta, še ni bilo: GORENJSKA V ČASU PRVE SVETOVNE VOJNE IN SOŠKA FRONTA 1915–1917

Zbornik povzetkov 3. zgodovinskega dneva
Kranj, 18. junij 2018

Izdal: Gorenjski muzej, zanj: mag. Marjana Žibert, direktorica
Avtorji besedil: Marija Cvetek, dr. Jože Dežman, Saša Florjančič, mag. Barbara Kalan, Iza Lucija Korošec, Miha Kuhar, dr. Marko Mugerli, Anja Poštrak, mag. Monika Rogelj, mag. Aneja Rože, Srečko Rože, Katarina Rus Krušelj, Ivan Smiljanič
Uredila: mag. Barbara Kalan
Uvodna beseda: mag. Marjana Žibert

Fotografije: arhiv Ludvika Kovača, arhiv Marije Šetina, dr. Jože Dežman, Miha Dolenc, Fototeka Gorenjskega muzeja, Fototeka Kovaškega muzeja Kropa, Gornjesavski muzej Jesenice, Knjižnica Domžale, Miha Kuhar, Narodna in univerzitetna knjižnica, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ivan Smiljanič, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj
Lektoriranje: Iza Lucija Korošec
Grafično oblikovanje: Tjaša Štempihar, Studio okus
Tisk: Jagraf, Trboje
Naklada: 200 izvodov

Gorenjski muzej
Tomšičeva 42
4000 Kranj
www.gorenjski-muzej.si

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.452)''1914/1918''(082)

ZGODOVINSKI dan (3 ; 2018 ; Kranj)

Gorenjska v času prve svetovne vojne in soška fronta 1915-1917 : tako srdite vojske, kot je ta, še ni bilo : zbornik povzetkov 3. zgodovinskega dneva, Kranj, 18. junij 2018 / [avtorji besedil Marija Cvetek ... [et al.] ; uvodna beseda Marjana Žibert ; uredila Barbara Kalan ; fotografije arhiv Ludvika Kovača ... et al.]. - Kranj : Gorenjski muzej, 2018

ISBN 978-961-6478-93-9

1. Gl. stv. nasl. 2. Cvetek, Marija, 1948- 3. Kalan, Barbara, 7.6.1976-

295038464

Uvodna beseda

V Gorenjskem muzeju v zadnjih letih veliko pozornosti posvečamo času prve svetovne vojne na Gorenjskem. Z razstavami in s katalogi predstavljamo najprej njegovo premično dediščino, hkrati pa vključujemo tudi ostala dediščinska področja. Muzejski predmeti, med katerimi izstopa zbirka Vojnega muzeja v Muzeju Tomaža Godca v Bohinjski Bistrici, so izhodišče za nastajanje celostnih dediščinskih zgodb, ki vključujejo nepremično dediščino in arhivske vire ter se poklanjajo žrtvam prve svetovne vojne. Sodelujemo tudi z zasebnimi zbiralci in na ta način evidentiramo premično dediščino prve svetovne vojne, ki se nanaša na Gorenjsko.

Poleti 1914 so gorenjski fantje brezskrbno odhajali na fronto. Fantje so mislili, da bodo do božiča doma, a so ostali na fronti. Domov so začela prihajati sporočila o mrtvih. Mnogi so postali invalidi. Ženske so vodile kmetije in postopno prevzemale moška dela. Primanjkovalo je hrane, ki se je dobila le na nakaznice. Po italijanski vojni napovedi maja 1915 in z odprtjem soške fronte je Gorenjska postala vojno zaledje, ključno za oskrbo tega dela bojišča. Po železnici so dovažali vojaški material in vojaštvo. Prihajali so tudi begunci. Vojaška oblast je pobrala celo cerkvene zvonove. Zlasti v pripravah na 12. soško bitko jeseni 1917 so vojaške dobave povsem ohromile promet. V naše kraje so prihajali

številni vojaki vseh narodnosti Avstro-Ogrske, ki so od tu odhajali na fronto.

Naj bomo v današnjem tempu življenja še tako prepričani, da danes živimo za jutri, smo ujeti v bližnjo in daljno preteklost. Preteklost, ki jo radovedni raziskovalci poskušamo popisati, obnoviti, predstaviti in interpretirati za čas, ki ga živimo. Tokrat na 3. zgodovinskem dnevu oživljamo podobe prve svetovne vojne na Gorenjskem iz različnih vidikov. Na ta način nadgrajujemo vsebine naših muzejskih zgodb prve svetovne vojne, ki smo jih na razstavah in v katalogih predstavili v zadnjih letih. Tako celovito povezujemo življenje civilnega prebivalstva Gorenjske z razmerami na soški fronti.

Zahvaljujem se vsem sodelujočim, ki ste s svojimi strokovnimi prispevki sooblikovali 3. zgodovinski dan Gorenjskega muzeja. Vsem, ki še boste raziskovali čas prve svetovne vojne, pa sporočam, da se boste zagotovo srečali z mnogimi sporočili. A eno naj prevlada – da se te grozote ne bi več ponovile.

Mag. Marjana Žibert,
direktorica

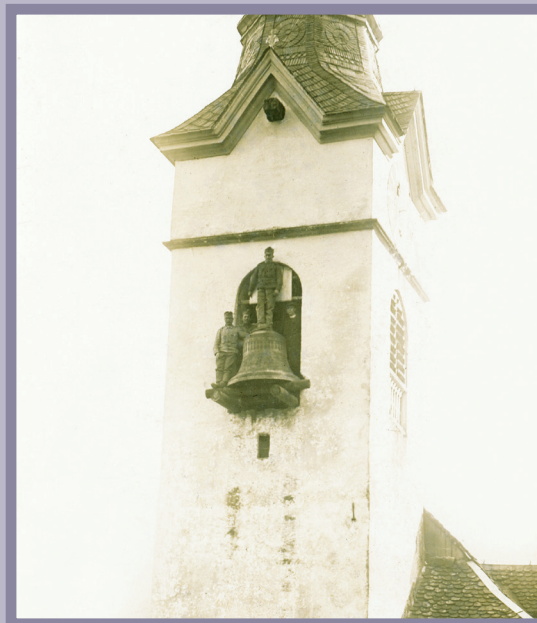
ANJA POŠTRAK

Gorenjski muzej

IN NASTOPILI SO ŽALOSTNI DNEVI:

o Gorenjski v prvi svetovni vojni

Odvzem
zvonov v Kropi.
(Fototeka Kovaškega
muzeja Kropa)

Na Gorenjskem so hitro spoznali razsežnosti prve svetovne vojne. Kmalu po prvem vpoklicu moških so začele prihajati v domovino žalostne vesti z ruske fronte, v vojni so umirali njihovi bližnji. Domov so prihajali prvi ranjenci, ki pa so se hitro vrnili nazaj na bojno polje. Vojna je prekinila tok poznanega življenja tudi za tiste, ki so ostali doma. Žrtvovani so bili ljudje in dobrine.¹

V neposreden stik z vojno je Gorenjska prišla 23. maja 1915, ko je Italija napovedala vojno Avstro-Ogrski. Odprla se je nova fronta, t. i. soška fronta, in s tem je območje Gorenjske postalo ožje bojno območje. Postala je »*talec vojaških oblasti*«, kar pomeni, da so civilni organi sicer še delovali, vendar pod strogim vojaškim nadzorom. Stik s civilnim prebivalstvom so vzdrževala etapna poveljstva, ki so bila ustanovljena v pomembnejših krajih. S soške fronte se je po celi Gorenjski slišalo topovsko obstreljevanje, »*kanoni s Krna so neprestano hrumeli*«. ² Še bolj pa so prebivalci bližino vojne spoznali ob pripravah na 12. soško bitko, skupno avstro-ogrsko-nemško ofenzivo od septembra 1917 dalje. Nebo so preletavali

»*laški zrakoplovi*« in nemška izvidniška letala, prebivalstvo po vaseh se je podvojilo. Vojaštvo je bilo nastanjeno v vseh primernih javnih objektih, gostilnah, cerkvah in bivališčih domačinov. V Kropi jim je morala celo stara mežnarica prepustiti svojo sobo!³ Z vojaštvom so prišli tudi številni konji, ki so uničevali polja in travnike, nastanjeni pa so bili po kozolcih in hlevih.

Preko Gorenjske so se na fronto pomikale množice vojakov, ki so za seboj puščalirazdejanje, bilo je »*polno vojaštva, ki je surovo korenje in repo, da se nekoliko nasiti*«. Pomanjkanje hrane je bilo prisotno tako med prebivalci kot pri vojaki, svoje so pripomogle še slabe letine. Vojaštvo je bilo razporejeno vzhodno od Kranja, kot lahko izvemo iz župnijskih kronik, skoraj po vseh vaseh. Največ ga je bilo seveda v Bohinju, ki so ga od bojev na primorski strani ločili le vrhovi Spodnjih bohinjskih gora. Bohinj je bil popolnoma zaprto območje, za katerega je bil izdelan celo načrt izselitve prebivalcev, če bi fronta na Soči padla. Preostalo Gorenjsko naj bi obranila rezervna Savska linija, ki so jo pričeli graditi v drugi polovici leta 1915.

¹ Guštin, Damijan: *Soška fronta in njeno slovensko zaledje*.

V: *Velika vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska Matica, 2005, str. 74.

² *Kronika župnije Koprivnik 1914–1917*. Arhiv župnijskega urada na Koprivniku, 2. in 3. 7. 1916.

³ *Kronika župnije Kropa 1914–1919*. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 9. 10. 1917, str. 124.

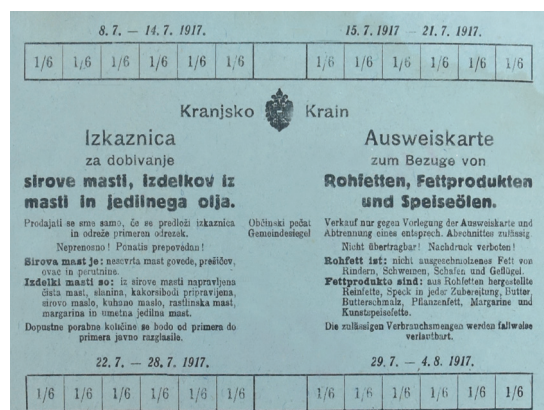

Problem pomanjkanja hrane so skušali reševati z različnimi ukrepi od rekvizicije do organizirane preskrbe z živili na nakaznice. A tudi ti ukrepi niso pomagali vsem. Ljudem na gorenjskem podeželju se je namreč vsaj glede samooskrbe s hrano boljše godilo kot meščanom. S prisilnim odkupom ali celo odvzemom brez odškodnine pa so ostali še brez vseh prehranskih rezerv. Razen seveda tistega, kar so iznajdljivo skrili. Denar je bil brez vrednosti, ker ni bilo prodajnega blaga.

Vojska je »povzročila mnogo zla«. ⁴ Zaradi odsotnosti moških je prišlo do velikih sprememb. Ženske so se začele zaposlovati v vojaški industriji, poleg vsega so tudi doma prevzele vsa moška opravila. V svoji borbi za preživetje so proizvajale orožje, s katerim so podaljševale vojno, za katero so si tako želele, da se konča. Otroci so bili prikrajšani za očetovsko vlogo in njihov vzgojni prijem, zato so bili večkrat prepuščeni sami sebi. Pouk je bil omejen, ker so vojaki zasedli tudi šolska poslopja ali pa ni bilo učiteljev. Šolska oblast je zaradi pomoči doma celo dovolila izostanek od pouka. Prehrana je bila pomanjkljiva in enolična, če je sploh bila, kar je vplivalo na fizični razvoj in slabo zdravstveno stanje. V zadnjih letih vojne, ko je primanjkovalo vojakov, so bili v boj vpoklicani tudi fantje, ki še niso bili polnoletni. Pogoste so bile bolezni kolera, tifus in griža, leta 1918 je vsemu sledil tudi izbruh španske gripe.

Velik moralni problem, ki je težil predvsem duhovščino, je postala zakonska nezvestoba, med domačinkami in vojaki so se spletle različne vezi, v času vojne je naraslo tudi število nezakonskih otrok. Stvari, ki so se ljudem pred vojno zdele samoumevne, kot npr. svoboda pisanja, javnega poročanja, potovanja, so postale omejene. Že za krajevni promet so bila potrebna posebna potrdila, za pot izven Gorenjske pa potne legitimacije.

⁴ Kronika Župnije Koprivnik 1914–1917. Arhiv župnijskega urada na Koprivniku, 8. 9. 1917.

Nakup hrane je bil omejen z živilskimi nakaznicami, dodatno v letu 1917 še za mast, maščobne izdelke in jedilno olje. (ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

Prepovedano je bilo zvoniti. Kasneje zaradi odvzema zvonov to sploh ni bilo mogoče. Uvedli so policijsko uro, prepovedali združevanje in vsakršno politično razpravljanje.

Gorenjci so se na prisotnost vojske kljub vsemu navadili in vojaštvo sprejeli, saj je le-to vseeno nekoliko zmanjševalo strah pred prodorom Italijanov, ki bi jih lahko pregnali v begunstvo v notranjost monarhije. Navsezadnje je bila to žrtev »za vero, dom in cesarja«! Decembra 1917, ko je bila Gorenjska izločena iz bojnega območja, je to zanje pomenilo veliko olajšanje, saj je kljub vsemu življenje postalo lažje.

Žalostnih dni še ni bilo konec, a občutek zmage nad Italijani je vlival novo upanje, da bo naslednje leto resnično »venčano z mirom«.

Ker so možje in fantje odšli na vojsko, so na poljih delale ženske in otroci. Fotografija je iz okolice Kranja. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Mag. BARBARA KALAN

Gorenjski muzej

VSI ZA VSE:

Kranj od cesarjevega razglasa *Mojim narodom!* do zloma soške fronte

Zdravnik dr. Edvard Globočnik je Kranjčanom izdajal zdravniška spričevala, s katerimi so lahko zaprosili za dodatno belo moko. (ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

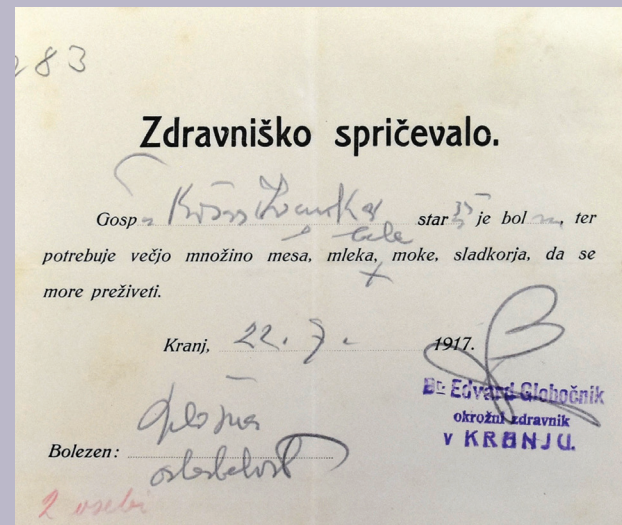
Avstrijski cesar Franc Jožef je v manifestu *Mojim narodom!*¹ zapisal, da »zaupa svojim narodom, ki so bili za čast, velikost in moč domovine vedno pripravljeni za najhujše žrtve«. In Kranjčane so res čakala štiri leta preizkušenj in iznajdljivosti.

V času prve svetovne vojne je bil župan Kranja Ferdinand Pollak, podžupan pa dr. Valentin Štempihar.² Čeprav je na začetku vojne prevladovalo mnenje, da spopadi ne bodo trajali dolgo, so si ljudje kmalu začeli zastavljati vprašanje, česa jim utegne v novih razmerah primanjkovati in koliko časa bo to trajalo?

Okrajno glavarstvo v Kranju je od začetka vojne skoraj vsak dan izdajalo razglase, s katerimi je v interesu javnega reda in miru obveščalo svoje prebivalce o različnih zadevah: od cen za žito, moko, kruh, mleko, sladkor, meso, mast in petrolej do obvezne oddaje prašičev, konfiskacije konj za potrebe vojske in naborov črnovojnikov. Razglasi so morali biti izobešeni na vseh oglasnih deskah po občinah. V Kranju se je tako že avgusta 1914 pojavilo pomanjkanje žita, leta 1917 pa je primanjkovalo zlasti slanine in masti za zabelo.

¹ Sava, *Mojim narodom!*, 1. 8. 1914, št. 31, str. 1.

² Mravlja, Mija: *Zapisniki občinskega odbora mesta Kranja leta 1919*. V: *Zbornik ob devetdesetletnici Arhiva*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1988, str. 150.

Oblast je izvajala popise zalog in pridelka z namenom obvezne prodaje živil in drugih potrebščin državi po nizkih cenah. Umne gospodinje so takoj začele delati zaloge moke in krompirja, ki sta bili osnovni živila.

Panika ob morebitnem pomanjkanju bele moke je povzročila silovito naraščanje cen. Aprila 1915 so bile uvedene krušne nakaznice, marca 1916 nakaznice za sladkor in leta 1917 nakaznice za oblačila in obutev. Leta 1917 je bilo v Kranju sladkor prepovedano uporabljati za izdelovanje brezalkoholnih in žganih pijač ter izdelkov za kozmetiko.³ Prav tako v gostilnah in kavarnah niso smeli sladkati kave, kakava ali čokolade, sladkorja gostom sploh niso smeli ponuditi!

Deželna vlada je nadzorovala tudi porabo petroleja, ki se ga je lahko uporabljalo le za razsvetljavo. Petrolej v Kranju so smeli prodajati trgovci Franc Dolenc, Josip Majdič, Valentin Krajnc in Jernej Kušlan. Kmalu je prišlo tudi do pomanjkanja usnja in podplatov za obutev. Kot nadomestek so predlagali čevlje z lesenimi podplati in predelavo starega usnja. V Kranju so bili s strani oblasti poverjeni čevljarji Franc Rakovc, Ivan Potočnik, Karol Strniša in Franc Zadražnik, usnarji pa Ivan Rakovc, Karel Pollak, Ivan Polčič in Martin Tome. Bili so oproščeni vojaške službe.

³ SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 65, razglas z dne 30. 4. 1917.

Vojni čas je največ sprememb prinesel v mesta. V vseh občinah političnega okraja Kranj so se leta 1914 morale vse gostilne, krčme in kavarne zapirati ob 22. uri, točilnice pa že ob 19. uri. Strožji predpisi so v vsakdanje življenje začeli posegati od leta 1915 dalje, ko sta z odprtjem soške fronte Kranjska in z njo Gorenjska postali njeno neposredno zaledje. Okrajno glavarstvo v Kranju je 22. junija 1915 izdalo razglas o uvedbi policijske ure: vse gostilne in kavarne so se morale zapreti že ob 20. uri.⁴ Vojna je spremenila tudi poslovni utrip Kranja, vendar pa je vsaj še do leta 1917 v mestu delovalo nad dvajset trgovcev in obrtnikov.⁵

Kljub slabim življenjskim razmeram in vesplošnemu pomanjkanju pa v Kranju vseeno niso pozabili na dobrodelnost. Prvi begunci iz Galicije so v Kranj začeli prihajati že oktobra 1914: v mestu se jih je nastanilo 42. Z začetkom bojev na soški fronti pa so se v Kranju in njegovi okolici srečali tudi že s prvimi primorskimi begunci, ki jih je z domov pregnala vojna z Italijo. Podružnica za goriške begunce v Kranju je organizirala koncerte in gledališke predstave, v mestu so podpirali sklad za vojaške vdove in sirote, kranjski občinski odbor in posamezniki so darovali denar za oslepele vojake, organizirali so tedne Rdečega križa, dejavni so bili gospejini odbori in dekleta iz Marijine družbe ... Posebna oblika dobrodelnosti je bil t. i. brambni ščit, ki ga je mestna občina v Kranju naročila konec leta 1915. Denar za vdove in sirote padlih vojakov so zbirali tako, da so prodajali žeblje, ki so jih potem darovalci slovesno zabil v lesen ščit, ki je bil na koncu uspešne akcije popolnoma prekrit z žebli. Žebli so bili posrebreni, ponikljani, beli in črni; vredni so bili 20 kron, 10 kron, 1 krono in 20 vinarjev.⁶ Slovesno zabijanje žebeljev je potekalo 5. decembra 1915 na Glavnem trgu.

⁴ Sava, Razglas, 27. 6. 1915, št. 26, str. 3.

⁵ Poštrak, Anja; Kalan, Barbara: *V roki puštica, doma pa ljubica: leto 1917 na soški fronti in v zaledju Gorenjske*. Kranj: Gorenjski muzej 2017, str. 174.

⁶ Gorenjec, *Brambni ščit*, 19. 11. 1915, št. 47, str. 3.

Kranj je bil v dogajanje prve svetovne vojne najbolj vključen v času priprav na 12. soško bitko, preboj pri Kobaridu, čeprav se je z vojaštvom srečeval vse od začetka vojne, najbolj intenzivno pa od septembra do oktobra 1917.

V Kranju je bil od 9. septembra do 10. novembra 1917 sedež poveljstva 14. nemško-avstro-ogrske armade, njeno poveljstvo se je nastanilo v stavbi kranjske gimnazije. V mestu so do leta 1917 delovale rezervna bolnišnica »Zavidovič«,⁷ poljska bolnišnica št. 3 ogrskega Rdečega križa⁸ in na Gašteju vojaška konjska bolnišnica; na Laborah pri Kranju so vzpostavili začasno vojaško letališče. Po zadnji soški bitki pa so se v Kranj začele zgrinjati nepregledne množice italijanskih vojnih ujetnikov.

Po zlomu soške fronte sta nastopila obdobje relativnega miru in upanja na boljši jutri. Kranjčani pa so se začeli ozirati proti prelomnemu letu 1918, ki je prinesel konec prve svetovne vojne, razpad Avstro-Ogrske in novo državo.

⁷ Dr. Josip Žontar je v *Zgodovini mesta Kranja* na strani 360 zapisal, da je imela bolnišnica svoje prostore v kranjski gimnaziji.

⁸ Avgusta 1917 je bilo zdravniško osebje te bolnišnice nastanjeno v hiši št. 23 v kokrškem predmestju.

Italijanski vojni ujetniki v Škofji Laki po končani 12. soški bitki.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

KATARINA RUS KRUŠELJ

Kulturni dom Franca Bernika Domžale, Slamnikarski muzej

V ZALEDJU -

Domžale med prvo svetovno vojno

Mineva sto let, odkar se je v Evropi začela prva globalna vojna, ki je za seboj pustila popolno uničenje. Odnosla je več deset milijonov mrtvih, ranjenih in pogrešanih. Odnosla je tudi mnoge spomine mrtvih in preživelih vojakov, saj so po vojni le redko govorili o njenih bolečinah, delček le-teh pa se kaže na zbledelih fotografijah. Iz našega spomina pa ni odnesla le katastrofalne podobe z vojnih front, temveč tudi podobe civilnega prebivalstva v zaledju, ki se je prav tako srečevalo s pomanjkanjem vode in hrane, boleznimi ter nenadomestljivimi izgubami domov, mož, očetov in sinov.

Zagotovo je »velika« vojna, kakor so jo ljudje poimenovali zaradi svoje geografske razsežnosti, zaznamovala tudi Slovenke in Slovence. Slovenski vojaki so se bojevali kot avstro-ogrski vojaki in po mnogih pričevanjih so bili izredno srčni in pogumni. Nekateri so padli, nekateri so se vrnil, a skoraj vsi so zapustili mnogo neizpovedanih zgodb. Med njimi so bili tudi Domžalčani, ki so se največ borili v 17. pehotnem polku in v 2. gorskem strelskem polku. Po zaslugi domžalskega kronista in župnika Franca Bernika so se spomini na njih

ohranili do danes. Nepogrešljivi pa so tudi njegovi podrobni zapisi vojnega dogajanja v Domžalah, ki je drastično spremenilo domači kraj in tukajšnje ljudi.

»Vojaki, pojdite v vojsko kot junaki in vrnite se nazaj kot zmagovalci!«,

je župnik Franc Bernik bodril mlade Domžalce ob prvem mobilizacijskem razglasu, ki je zapovedoval, da mora biti vsak vpoklicani vojak v 24 urah pripravljen za odhod v vojno. Ta dan je bilo vpoklicanih 194 mož in fantov: *»Ponedeljek, 27. julij 1914, pa je bil dan slovesa. Na Kolodvoru so se neprenehoma pri odhodu vsakega vlaka ponavljali prizori, tako ganljivi, da se jih more predstavljati le, ako se jih doživi; popisati jih ni mogoče. Zjutraj ob 6., potem ob četr 10. in ob 2. je vrla domžalska godba na Kolodvoru igrala odhajajočim v slovo. Ljudstva je bilo na tisoče, moški so peli, vmes se solzili, ženske jokale ... Godba igra cesarsko himno, vlak zabrlizja, navdušeni "živijo cesar Franc Jožef I" in "živijo Avstrija" pretresa ozračje. In ko je vlak že daleč naprej, ogromna množica še gleda za*

Vojaki v Društvenem domu v Domžalah, 12. junij 1916. (Arhiv Knjižnice Domžale)

njim in se sprašuje: Koliko izmed teh in kateri se bodo zdravi vrnili?»

»Bližina vojske se v Domžalah zelo čuti«

Tako kot ostala slovenska mesta in vasi je vojna z Italijo močno vplivala tudi na Domžale, saj je bil kraj ob železniški progi ter ob izredno pomembni cesti, ki je povezovala osrčje Avstro-Ogrske z bojiščem na Primorskem. Tu so se različni vojaški polki zbirali in ustavljali na poti na vojaško fronto, ustanavljali so se begunski centri in bolnišnice. Vsi Domžalčani so se trudili, da bi ranjencem in vojaškim bolnikom olajšali bolečine in samoto. S pomočjo župnika Franca Bernika so ob prihodu prvih ranjencev avgusta 1915 nabrali več kot tisoč kosov perila, ki jih je župnik osebno razdelil v bolnišnicah, kjer so okrevali vojaki s soškega bojišča. Od 1916 do 1918 se je v Domžalah nastanila vojaška bolnišnica, imenovana c. kr. Vojaška bolnica 119. V tem času je imela v oskrbi 3.282 ranjencev.

Domžalčani so zbirali denar in blago za begunce

ter jih sprejemali v svoje domove. Številne begunske družine iz ruske Galicije so se poleti 1915 nastanile v Domžalah. Kasneje so bile odpeljane v avstrijski Gmünd in kmalu so prišli novi begunci – 124 goriških družin. Prihajalo jih je vedno več, zato so po vladnem ukazu številne med njimi preselili v zbirno taborišče v Strnišče pri Ptuju ter v taborišče Bruck ob Litvi. Za gostoljubje domačinov so se 13. oktobra 1917 javno zahvalili v časopisu *Slovenec*.

»Slamnikarske tovarne v Domžalah ne delajo!«

V predvojnem času so Domžale postale eno od središč zgodnje industrializacije v Sloveniji, ki je temeljila na eni sami panogi – slamnikarstvu. Poleg domačih slamnikarjev so tu delovale tudi velike tirolske slamnikarske tovarne, ki so proizvodnjo slamnikov razširile po Evropi ter do prve vojne zaposlovale okoli tisoč delavcev. Nove politične in gospodarske razmere po prvi svetovni vojni so povzročile zaton zlate dobe domžalskega slamnikarstva. Franc Bernik je ob začetku vojne zapisal: »19. novembra počiva v Domžalah vsled

Domžalski zvon
na tleh, 12. februar
1917. Na desni
župnik Franc Bernik.
(Arhiv Ludvika Kovača,
Domžale)

vojske še skoraj prav vse delo po tovarnah, dočim se je druga leta že koncem septembra po vseh tovarnah že delalo ... Pri Ladstätterju jih šiva okrog 20, pri Volku pa 8 šivalk. To pa samo zato, da so z vzrokom mogli odkloniti vojaštvo, ki bi bilo sicer tudi po tovarnah nastanjeno. Ubogo ljudstvo, ki v tako hudih časih nima prav nobenega zaslužka.«

»Pomanjkanje moke«

Kot industrijski kraj so v Domžalah že v rednih razmerah veliko porabili za prehrano, mnogo več kot se je doma pridelalo. Ob času vojne je bila redna trgovina ukinjena in nastopila je doba nakaznic, kart. Primanjkovalo je predvsem moke: »Pomanjkanje moke v Domžalah je postalo začetkom avgusta 1915 prav občutno. Vsled nove državne postave ne sme nihče prodati nič žita drugam kot vojnoprometnemu zavodu, ki pa še le začenja poslovati. Tisti, ki niso nič pridelali, naenkrat ne morejo nikjer tudi za denar dobiti moke. Tudi mlinarji, ki so doslej vedno imeli, sedaj ne morejo nič prodajati, ker meljejo le za Gospodarsko zvezo in vojaštvo. Zraven tega so

pa v Domžalah sedaj ranjenci – do 400 oseb – vojaštvo s trainom – do 600 oseb – nad 200 beguncev iz Primorskega, ki vsi hočejo kruh jesti. Župnik in župan sta se za moko že obrnila na deželno vlado. Le prav malo sta dosegla. Pri vsem tem je pa še silna draginja pri vseh stvareh.«

»Teško vojno slovo – od zvonov«

V letu 1917 je veliko žalosti in razburjenja povzročilo pobiranje cerkvenih zvonov za vojaške namene. Ministrstvo za uk in bogočastje je odredbo o obveznem oddajanju cerkvenih zvonov izdalo že leta 1915, toda pobiranje se je začelo dve leti kasneje. Za kilogram zvonove teže je vojni erar plačal 4 krone, odkupnino so morale župnije večinoma naložiti v vojno posojilo. Franc Bernik je podrobno dokumentiral zgodbo o domžalskih zvonovih, ki so »padli« v vojni: »10. februarja 1917, v soboto opoldne, je prišel vojak k župniku. "Nič veselega! Veliki zvon Vam bomo vzeli!" Župnik odvrne: "Pa vsaj ne danes ne jutri?", "Ne! V pondeljek zj. ob 8. bomo pričeli z delom!" V nedeljo je potem zvon jemal slovo ...

Ob 9. dop. so pričeli svoje delo vojaki. Treba je bilo precej zidu odkopati v zvoniku na obeh straneh, ker je bil zvon širji. Ljudstva je bilo vse polno. Ob ¼ 3. pop. so vrgli vojaki veliki zvon iz zvonika. Padel je kake 4 metre proč od zvonika in sicer "na glavo", ker se je v zraku preobrnil. Ker so tla kamenita in so bila vsled hudega mraza zmrznjena, se je zvon razbil na 4 velike, 5 srednjih in 6 malih, skupno 15 kosov. Dekleta so spletle lep, 12 m dolg venec, da bi ga ovile okrog zvona. Ž njim so okrasile zvonove "razvaline". Celo popoldne je potem zvon ostal na istem mestu. Neprenehoma je bilo polno gledalcev okrog njega. Drugo jutro, 13. februarja, je prišlo 7 vojakov ponj z velikim vozom s par konj. Celo uro so se mučili, a dveh najtežjih kosov na noben način niso mogli spraviti na voz. Ker drugače ni šlo, so jih nazadnje pritrdili na dva močna droga in so potem vse to skupno z močnimi verigami privezali k vozu ... Prevzetje zvona od vojaške oblasti se je vršilo v petek, 16. februarja, na kolodvoru v Domžalah. Zvon je tehtal 1.248 kg. Dobilo se je zanj 4.992 kron.«

»Mrtvim vojakom domovine časten spomin!«

Kot se je prva vojna začela, se je tudi nepričakovano končala. Zaradi vsesplošnega pomanjkanja ter grozot vojne se je na vseh frontah začelo širiti nezadovoljstvo, ki je oznanjalo korenite družbene in politične spremembe. Za seboj je pustila popolno uničenje, mnogo mrtvih, ranjenih in pogrešanih ter ogromno gospodarsko škodo. Žal se je dogajalo, da so bili kmalu pozabljeni skoraj vsi, ki so padli kot avstro-ogrski vojaki ali pa so pomrli v bolnišnicah in v ujetništvu. V Domžalah pa ne, saj je Franc Bernik v spomin vseh natančno navedel domžalska imena vojakov, namreč med vojno je vodil matične knjige vojaške bolnice: v vojno je vstopilo 475 mož in fantov, padlo jih je 62, 84 je bilo ujetnikov.

KORESPONDENCA MED BRATOMA:

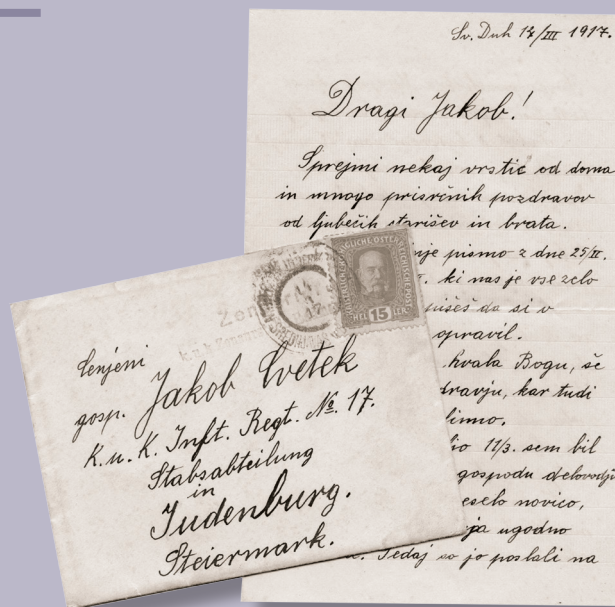
odsev bohinjских življenjskih razmer v veliki vojni

*Pismo
Janeza Cvetka
bratu Jakobu, 1917.
(Arhiv Marije Šetina)*

Jakob Cvetek (1887–1920), po domače Vobistov od sv. Duha ob Bohinjskem jezeru, je bil vojak 17. pehotnega polka avstro-ogrške vojske. Z bratom Janezom (1883–1963) si je dopisoval od vpoklica v vojsko (januar 1915) pa do februarja 1918. leta. Iz vsebine pošte izvemo, da vsa ni prišla do naslovnikov, vendar je ohranjenih 111 pisem, dopisnic in kart obeh dopisnikov.

Predvsem Janezova korespondenca odseva življenjske razmere v Bohinju med prvo svetovno vojno in predstavlja pomemben prispevek k bohinjškemu domoznanstvu. Seveda pa je pisemska zapuščina obeh bratov dragoceno dokumentarno gradivo tistega časa; vzajemno sta si poročala o vojnih nadlogah, gradnji vojaške infrastrukture, verskem življenju, prehrani in vsakršnem pomanjkanju, vremenu, boleznim; Janez pa še o vsakdanjem življenju civilnega prebivalstva, kmečkem gospodarstvu, moralnih razmerah itd.

Dopisovanje med vojaki na fronti in domačimi ima nasploh veliko pričevalno vrednost in zavzema posebno mesto v naši pisemski kulturni dediščini, saj najbolj pristno izpričuje človeške stiske in osebne izkušnje vojne nasploh. Še več, obojim je krepilo moralno moč, da so zmogli vztrajati v nečloveških razmerah. Vojaška oblast se je tega zavedala, zato so vojaki dobivali posebne vojaške dopisnice (Feldpostkorrespondenzkarte) in pisma, vendar

je nad pošto bdela vojaška cenzura, ki je morala varovati vojaške skrivnosti in preprečevati širjenje protivojne »propagande«. Na bojnih območjih so cenzurirali tudi civilno pošto. Ko je Italija 1915. Avstriji napovedala vojno, je Bohinj postal v neposrednem zaledju soške fronte njeno etapno območje. In prav samotna Vobistova domačija nad cerkvico sv. Duha se je znašla na območju vojnih operacij. Zato so bila s cenzurnim pečatom večkrat opremljena tudi Janezova pisma. A je znal hudomušno prelisiti vojaško cenzuro: »Včasih vidimo tudi pri nas "ta velike tiče" (vojaška letala) /.../ v zadnjem času je trikrat prigodel "italijanski brencelj" /.../ "bonbonov" nam do zdaj še ni metal.«

Janez je bil invalid, zato ni bil potrjen za v vojsko. Bil je kmet in cerkovnik; tako ga je naslavljal tudi Jakob: posestnik in cerkvenik pri sv. Duhu ob Bohinjskem jezeru. Korespondenco obeh bratov odlikuje lepa pisava in bogat jezik, ki se mu pozna njuna ljubezen do branja. Kljub varčnosti je za knjige moral biti denar. Janez jih je Jakobu poleg časopisov pošiljal tudi v vojsko. Pošiljal mu je predvsem domačo hrano, obleko, žeblje, stare podplate za popravilo čevljev itd. Jakob je popravil *kište* za pošiljanje, v njih vračal prebrane knjige in celo sladkor za čebele.

Jakob je 18. januarja 1915 prvič pisal iz Ljubljane, iz Ptuja pa je sporočil (1. julija), da je postal vojak.

V njegovih pismih najdemo marsikaj o bohinskih vojaki in veliki skrbi za domače, ki jim je grozila evakuacija. Že iz prve bratove pošte (4. junij) je izvedel o dogodkih v Bohinju in na sosednjem območju soške fronte: *»Večkrat pridejo v Bohinj Tolminci nakupit sol, sladkor, kavo, tobak, riž. /.../ Pripovedujejo, da so tam hudi boji od svete Lucije do Kobarida. /.../ V Ukancu je zmirom dosti vojakov. /.../ Je tudi oddelek prostovoljnih strelcev, /.../ večkrat pridejo k nam prosit jesti. /.../ Na Bistrici in v vaseh okoli je tudi veliko vojaštva, /.../ kopljejo tudi strelske jarke. Takoj prvi teden so zahtevali iz vsake doline po 150 glav goveje živine.«* Na Jakobova vprašanja o domačih razmerah je Janez redno odgovarjal: *»Krade se nam seno, trava, orodje, pasejo po travi. Lahko verjameš, da nimamo nobenega veselja do dela. Od vseh češenj sem 1 pokusil, jeseni bo šlo sadje, krompir že nima miru.«* (26. junij 1915)

Ko so Jakobu po domačinu poslali paket, je lahko bolj »odkrito« izvedel o situaciji v domači hiši: *»V hlevu imamo že tretji mesec konje nekega ogrskega delavskega oddelka. /.../ Pri nas v hiši pa imamo pekarno bosanskega delavskega oddelka. Vsak dan se dvakrat speče kruh, do 100 komisov.«*

Janez je poročal o gradnjah za potrebe vojske: o elektrarni, vojaški ozkotirni železnici, žičnicah in barakah ter o modernem vojaškem kopališču; pa o prepovedi zvonjenja po bohinskih cerkvah in kasneje o odvzemu zvonov. Povedal je, da so npravstvene razmere zelo slabe: *»Boginja Venera ima tudi v Bohinju svoje kraljestvo.«* Našteval je, katere ženske so padle, katere imajo otroke z vojaki.

Iz Janezovih pisem spoznamo življenje in delo bohinske kmečke družine med prvo svetovno vojno. Jakoba obvešča o najrazličnejših kmečkih opravilih; celo vojaki so jim za oranje ponudili konje: *»Ti konji vozijo ljudem gnoj in orjejo«*, kajti vojaška oblast jim je to dovolila v zameno za hrano. Veliko izvemo o njihovi živinoreji: mleko se lahko

Vobistova starša s sinom Janezom, 1917. (Arhiv Marije Šetina)

proda; krave mlekarice odkupujejo tudi za vojaške bolnišnice. Zanimivi so opisi vremena: močan vihar, podrtja drevesa, visoke snežne odeje in nizke temperature: *»Led je z jezera šel prve dni aprila.«* Janez je znal dobro opazovati spremembe v naravi: *»Prva bukev je ozelenela že 8. aprila.«*

Jakob je bil obveščen tudi o boleznih ljudi in živine. O vročinski bolezni pri Fužini: *»Vsega skupaj je umrlo 5 mladih mater, pustile so 22 otrok sirot.«* Brat mu je potožil o očetovih zdravstvenih težavah, o padlih in ranjenih vojaki, samomorih vojakov, smrti sorodnikov in drugih domačinov. Zaradi goveje kuge, ki jo je prinesla tuja živina, je tudi njim poginilo več krav.

Jakob je bil leta 1916 po najrazličnejših bolnišnicah zaradi hudih ozeblin na nogah, zato je še pogosteje pisal domov. Vojaška komisija mu je nazadnje prisodila črnovojniško službo. Imel je tudi težave z *urlaubom*, ker je bil doma v bližini fronte. Ne izvemo pa, kje se je nahajal od februarja 1918 pa do konca vojne. Grozil mu je celo zapor, ker se je prepozno vrnil z dopusta. Morda so ga *frajali*, ker so si domači prizadevali, da bi prišel kopat rudo na Rudnici. Zadnje *»vojaško«* pismo (2. november 1919) je Jakob pisal z orožnih vaj, kamor so ga vpoklicali kot rezervista. Sredi novembra se je vrnil domov, 8. februarja 1920. leta pa je utonil v jezeru skupaj z očetom, ki ga je reševal iz vode.

PRESEDNIK PRVE SLOVENSKE
NARODNE VLADE

Josip Pogačnik (1866–1932)

V procesu vzpostavitve slovenske narodne suverenosti po koncu prve svetovne vojne je imel pomembno vlogo Josip vitez Pogačnik. Kot ugleden politik že v času avstro-ogrske monarhije je v prelomnem letu 1918 postal predsednik prve slovenske Narodne vlade.

Josip Pogačnik¹ je bil rojen 19. oktobra 1866 v Podnartu. Po maturi leta 1885 je študiral na pravni fakulteti v Gradcu, vendar je moral študij po dveh letih opustiti in prevzeti domačo kmetijo.

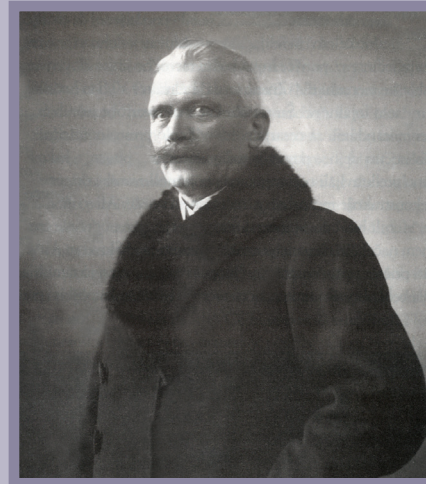
Poslanec v dunajskem državnem zboru

Kot izobražen in ugleden posestnik je Josip Pogačnik kmalu dejavno stopil v javno in politično življenje na Kranjskem. Leta 1897 je na listi Katoliške narodne stranke² prvič kandidiral na volitvah v avstrijski državni zbor na Dunaju. Izvoljen je bil v kmečki kuriji na območju celotne Gorenjske.³ Ponovno je bil izvoljen na volitvah leta 1900. V letih 1901, 1908 in 1913 je bil izvoljen tudi za poslanca v deželnem zboru Kranjske.

¹ *Slovenski biografski leksikon* (ur. France Kidrič). V Ljubljani: Zadruga gospodarska banka, 1949, 7. zvezek, str. 409–410, geslo *Pogačnik vitez Jožef*, avtor Rudolf Andrejka; *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, 9. zvezek, str. 31, geslo *Pogačnik Josip*.

² Stranka se je leta 1905 preimenovala v Slovensko ljudsko stranko.

³ Volitve so potekale po petih kurijah: veleposestniški, mestni, trgovsko-obrtniški, kmečki in splošni kuriji. Volili so moški, ki so dopolnili 24 let in so plačevali davek. V kmečki kuriji so bili to posestniki in lastniki kmetij.

Josip
vitez
Pogačnik
(NUK)

Josip Pogačnik je zmagal v okrajih Radovljica, Kranjska Gora in Tržič. Prepričljivo podporo je ponovno dobil na volitvah leta 1911.⁴

V parlamentarnih debatah Josip Pogačnik ni veliko sodeloval, kar so mu očitali tudi njegovi politični nasprotniki na Kranjskem. Prav tako je ostajal v ozadju v notranjih strankarskih sporih. Decembra 1908 je bil izvoljen za enega izmed podpredsednikov parlamenta in na tem mestu je ostal do razpada monarhije. To je bila najvišja funkcija, ki jo je opravljal kateri od slovenskih poslancev v dunajskem parlamentu. Pri vodenju sej je znal manevrirati med interesi različnih poslanskih skupin. Kljub preišljenemu političnemu delovanju je zagovarjal slovenska narodna stališča in deloval v korist svojega volilnega okraja.⁵ Vodil je pomemben parlamentarni odbor za vojsko in obrambo ter se ob sprejemanju novih vojaških zakonov izkazal s političnimi veščinami. Pridobil je velik vpliv na vojaškem ministrstvu in si prislužil naklonjenost dvora. Za zasluge mu je bil leta 1912 podeljen viteški naslov, postal je Josip vitez Pogačnik.

⁴ Melik, Vasilij: *Volitve na Slovenskem 1861–1918*. V Ljubljani: Slovenska matica, 1965, str. 349–350, 354, 361, 364, volilni rezultati in seznami poslancev.

⁵ Rahten, Andrej: *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu. Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji*. Celje: Cenesa, Založba Panevropa, 2001, str. 12–20, 144; Šuklje, Fran: *Iz mojih spominov, II. del*. Ljubljana: Slovenska matica, 1995, str. 49–50; Šuklje, Fran: *Sodobniki, mali in veliki, III. del spominov*. Ljubljana: Slovenska matica, 2010, str. 248–249.

Po odprtju soške fronte je pri generalnem štabu izposloval, da so se na Kranjskem oblikovale prostovoljne enote mladostrelcev, sestavljene iz fantov pred vojaško obveznostjo, ki so se urili v vojaških veččinah. Leta 1916 je bil eden izmed slovenskih poslancev, ki so pri novem cesarju zagovarjali idejo trializma, leta 1917 pa med podpisnik majniške deklaracije.

Predsednik prve slovenske Narodne vlade

Poleti 1918 je bilo na Slovenskem živahno deklaracijsko gibanje z zahtevami po narodni avtonomiji. Slovenske politične stranke so sprejele izjavo o skupnih prizadevanjih za ustanovitev samostojne države jugoslovanskih narodov, ki so bili do tedaj del habsburške monarhije. Z razglasitvijo Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 29. oktobra 1918 so Slovenci prvič lahko samostojno odločali o vseh področjih življenja. Najvišji politični organ nove države je bilo Narodno vijeće SHS v Zagrebu, vendar so dejansko oblast suverenoizvajale narodne vlade, ki so bile najvišje zakonodajno in izvršno telo posamezne politične enote.

Prva slovenska Narodna vlada⁶ je bila na predlog Narodnega sveta v Ljubljani imenovana 31. oktobra 1918 in je prevzela oblast na slovenskem ozemlju – na Kranjskem, Primorskem, v slovenskem delu Koroške in Štajerske. Na podlagi dogovora med političnimi strankami in v duhu državotvornosti je posamezna področja pokrivalo 12 poverjenikov iz različnih strank.⁷ Za predsednika

⁶ Perovšek, Jurij: *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 13–14; Perovšek, Jurij: *Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize*, v: *Slovenski in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana: SAZU, 1995, str. 121–125; Balkovec, Bojan: *Od Narodne vlade SHS za Slovenijo do Vidovdanske ustave*, v: *Slovenski in država: zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)*. Ljubljana: SAZU, 1995, str. 175–176; Mal, Josip: *Slovenski v desetletju 1918-1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: Leonova družba, 1928, str. 154–156; *Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Jubilej, 1939, str. 56–65.

⁷ Šest poverjenikov in predsednik je prihajalo iz Vseslovenske ljudske stranke, pet iz liberalne Jugoslovanske demokratske stranke in en poverjenik iz Jugoslovanske socialno-demokratske stranke.

vlade je bil imenovan Josip vitez Pogačnik, ki je užival naklonjenost obeh največjih političnih taborov. Njegove povezave z avstrijskimi vojaškimi krogi bi utegnile koristiti pri reševanju težav ob umiku armade s soškega bojišča in lažje urejanje skupnih zadev z Avstrijo.

Najpomembnejše naloge slovenske Narodne vlade so bile ohraniti red in mir, omogočiti čim hitrejše vračanje vojakov in urediti preskrbo prebivalstva. Potrebno je bilo izpeljati združitev vseh slovenskih dežel, vzpostaviti delovanje uprave in javnih služb ter omogočiti zagon gospodarstva. Kot predsednik se je Pogačnik ukvarjal tudi z zunanjimi zadevami, predvsem z vprašanjem meja.

Prva slovenska Narodna vlada je svoje delo opravljala do priključitve Slovenije k Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Odstopila je 23. decembra in nato delovala še do 20. januarja 1919. Josip Pogačnik je bil nato marca 1919 imenovan za veleposlanika Kraljevine SHS v Avstriji, to funkcijo pa je opravljal do konca leta. Po letu 1920 se je Josip Pogačnik povsem umaknil iz političnega življenja. V času vzpostavitve slovenskega narodnega gospodarstva je bil kot ugleden politik zaželen član upravnih odborov pomembnih ustanov (Kreditni zavod za trgovino in industrijo, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo) in velikih podjetij (Jugočeška Kranj, Pivovarna Union, Trboveljska premogokopna družba, Prometni zavod za premog).

Vse do konca življenja je ostajal navezan na domači kraj in na svojo domačijo, kjer je po krajši bolezni umrl 18. avgusta 1932. Pokopali so na pokopališču na Ovsišah.⁸

Josip vitez Pogačnik je bil pozneje odrinjen na rob slovenskega zgodovinskega spomina, vendar so spomin nanj ohranjali njegovi sokrajani v Podnartu. Že leta 1936 so mu nad vasjo postavili spomenik.

⁸ *Slovenski biografski leksikon* (ur. France Kidrič). V Ljubljani: Zadrzna gospodarska banka, 1949, 7. zvezek, str. 410, geslo *Pogačnik vitez Jožef*, avtor Rudolf Andrejka; časopisi *Slovenec*, 19. 8. in 23. 8. 1932, *Slovenski narod*, 18. 8. in 19. 8. 1932, *Jutra*, 19. 8. 1932, *Tedenske slike, priloga Domovini*, 25. 8. 1932.

MIHA KUHAR

Slovenska vojska

*PREMIK NEMŠKEGA ALPSKEGA
KORPUSA NA SOŠKO BOJEVALIŠČE:*

Rommel na Gorenjskem

Ko je v septembru 1917 padla odločitev o začetku 12. soške ofenzive, je imela združena 14. nemška in avstro-ogrška armada samo še dober mesec dni časa za pripravo. Eden ključnih delov za uspeh ofenzive je bil prav gotovo prikrit premik celotne 14. armade na soško bojišče. Prikritost, zavajanje in maskiranje so bili pomembni predpogoji za uspeh. Geografski prostor soške fronte in njenega zaledja je bil izrazito gorat z redkimi cestnimi in železniškimi povezavami. Jasno je bilo, da 100.000 vojakov 14. armade ni bilo mogoče naenkrat prepeljati neposredno na frontno črto. Povečana koncentracija sil bi bila zelo hitro opažena na nasprotni strani. Naj ob tem spomnimo, da so italijanska izvidniška letala v tistem času poletela vse do Jesenic in Škofje Loke.

Načrt premika je zato potekal v treh etapah. V prvo, t. i. zbirno območje med Beljakom in Celovcem, so bojne enote prihajale z različnih evropskih vojskovališč že v septembru 1917. V začetku oktobra so nadaljevali s premiki v t. i. pripravljano območje na Gorenjsko, ki je obsegalo ozemlje od Kranjske gore do Ljubljane. V zadnji etapi od sredine oktobra do začetka ofenzive pa so enote premaknili na izhodiščno črto v Posočju. Za premik so bile ključne redke ceste in železniške povezave.

Poleg glavne železniške proge iz Beljaka preko Jesenic v Ljubljano je bila edina mogoča železniška povezava, ki je pripeljala v neposredno bližino frontne črte, proga z Jesenic v Baško grapo do Grahovega. Zaradi preobremenjenosti železniškega prometa je veliko enot odšlo peš s Koroške in nadaljevalo pot čez Gorenjsko v Posočje. Med Koroško in Gorenjsko so bile cestne povezave čez prelaze Jezersko, Ljubelj, Korensko sedlo in Trbiž (Tarvisio). Z Gorenjske so v Zgornje Posočje takrat vodile štiri ceste. To so bile cesta čez prelaz Vršič, iz Škofje Loke čez Podbrdo v Baško grapo, čez Cerkno do Mosta na Soči in čez Idrijo do Mosta na Soči.

Gorenjska je bila pomembno izhodišče za ofenzivo. Tukaj so bila ključna visoka poveljstva in logistični centri. V Kranju je bilo poveljstvo 14. armade, na Bledu pa začasno poveljstvo nemškega alpskega korpusa.

Zadnji etapni del premikov v izhodiščno območje v Posočje je bil organizacijsko še posebno zahteven. Pehotne jurišne enote so zaradi prenatrpanosti vlakov odšle proti frontni črti večinoma peš. V ukazih za premik¹ je bilo še posebej poudarjeno,

¹ Sprösser, Theodor: *Die Geschichte der Württembergischen Gebirgsschützen*, 1933, str. 262.

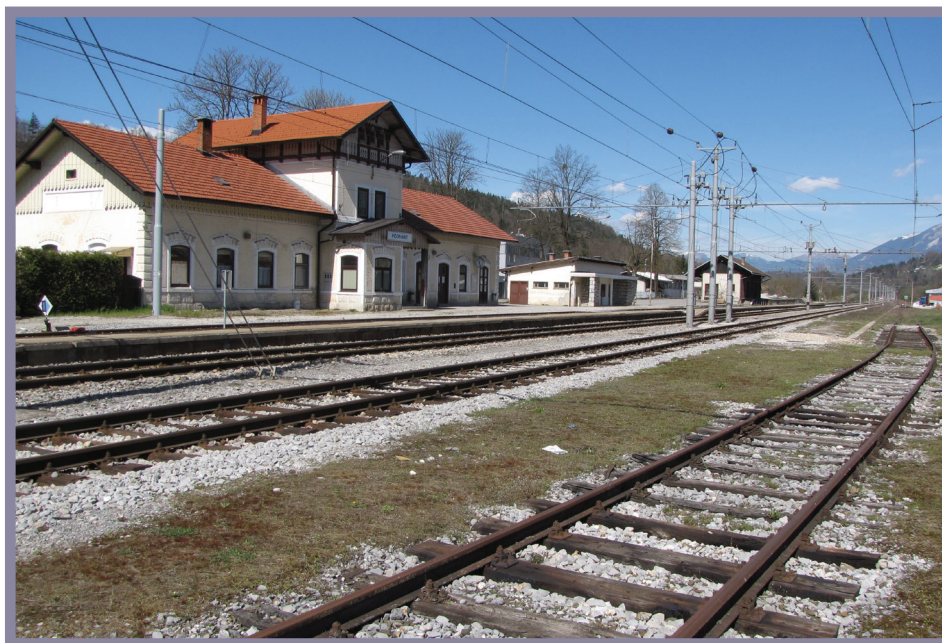

Razmestitev enot 14. armade na Koroškem in Gorenjskem pred začetkom 12. soške ofenzive oktobra 1917. (Sprösser, Theodor: Die Geschichte der Württembergischen Gebirgsschützen, 1933, Skizze 33)

Premiki enot 14. armade na fronto v Zgornjem Posočju od 15. do 23. oktobra 1917. (Sprösser, Theodor: Die Geschichte der Württembergischen Gebirgsschützen, 1933, Skizze 36)

Železniška postaja
v Podnartu, kjer se je
12. oktobra 1917
izkrkal tudi Erwin
Rommel skupaj
z württemberškim
gorskim bataljonom.
(Foto Miha Kuhar, 2015)

da morajo biti čez dan ceste prazne in zato so se enote premikale samo ponoči. Nemci so se za premike organizacijsko dobro pripravili. To lahko razberemo iz ukazov in zapisov zunanjih opazovalcev. Župnik v Sorici je takrat o Nemcih zapisal: »/.../ Obnašajo se silno samozavestno. Uredbo imajo izvrstno, povsod ob cesti postavijo stražnice, da vsak lahko dobi potrebna pojasnila. Na cesti povsod napisi: Guttes Wasser – km naznanjenih na tablah, potem kje je bivak, opozarjajo šoferje na cestne ovinke. /.../«²

Enote nemškega alpskega korpusa, ki so bile nameščene na širšem območju Bleda in Radovljice, so bile razdeljene v tri pohodne skupine. Prvi in drugi pohodni skupini je bila določena smer pohoda čez Bohinjsko Bistrico in Podbrdo na širše območje Tolmina, tretji pa Kranj – Škofja Loka – Zali log – Podbrdo – Kneža. Na čelu tretje pohodne skupine v okviru württemberškega gorskega bataljona je bil tudi mladi nadporočnik Erwin Rommel, kasnejši nemški feldmaršal.

² Budna Kodrič, Nataša: *Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik, leto 1917. V: Loški razgledi*, letnik 44, leto 1997, str. 98.

Rommel opisuje pohod z Gorenjske v Baško grapo kot zahtevno in naporno nalogo. Premikali so se ponoči, večinoma v močnem dežju, podnevi pa so se skrivali v vaseh, večinoma na kmetijah s seniki, hlevih in v kmečkih hišah. Čeprav je bila prehrana skromna in enolična, je bilo razpoloženje v četi odlično.³

Razmere na pohodu opisujejo tudi župnijske kronike: »Noč od 16. na 17. oktober je bila grozna. Vse je sililo v hiše. Skoraj redno so prihajali po noči iz strahu pred sovražnimi zrakoplovi ... (Žabnica).«⁴

Še hujše razmere med pohodom so prestali bataljoni bavarskega polka Leib, ki jih je na pohodih iz Bohinjske Bistrice v Baško grapo na Baškem sedlu celo zasnežilo.

³ Rommel, Erwin: *Preboj pri Tolminu 1917* (ur. Vojko Hobič). Kobarid: Kobaridski muzej, 2012, str. 12.

⁴ Budna Kodrič, Nataša: *Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik, leto 1917. V: Loški razgledi*, letnik 44, leto 1997, str. 102.

Datum	Enota	Aktivnost
5. oktober	LEIB	pohod: Arnoldstein – Korensko sedlo – Kranjska Gora – Javornik
6. oktober	LEIB	pohod: Kranjska Gora – Javornik nastanitev: Bohinjska Bela, Mlino pri Bledu, Ribno, Bodešče, Kamna Gorica, Lipnica, Kropa
8. oktober	LEIB	poveljniško izvidovanje poveljnika polka Leib v Tolminu
9. oktober	WGB	ukaz za premik s Koroške na širše območje Radovljice
11. oktober	WGB	transport z vlaki: Podravlje (Föderlach) – Beljak (Villach) – Področca (Rosenbach) – Jesenice
12. oktober	WGB	transport z vlaki: Jesenice – Podnart
13. oktober	WGB	razmestitev po vaseh: – poveljstvo: Radovljica – odred Rommel: Zgornji in Spodnji Otok, Gorica, Vrbnje – odred Gössler: Ljubno, Podbrezje
14. oktober	LEIB	pohod minometne čete: Škofja Loka – Podbrdo – Tolmin
15. oktober	WGB	Otok – Mošnje – Podbrezje – Zgornja in Spodnja Bistrica, Britof
16. oktober	LEIB	pohod: Bohinjska Bela – Bohinjska Bistrica
	WGB	pohod: Bistrica – Naklo – Kranj – Škofja Loka
19. oktober	LEIB	pohod: Bohinjska Bistrica – Ravne – Baško sedlo – Podbrdo
	WGB	pohod: Škofja Loka – Železniki – Zali Log
20. oktober	LEIB	pohod: Podbrdo – Grahovo – Podmelec
	WGB	pohod : Zali Log – Petrovo brdo – Podbrdo – Grahovo – Kneža
21. oktober	LEIB	namestitev: Podmelec, Sela nad Podmelcem, Brnica
22. oktober	LEIB WGB	pohod v izhodiščno območje: Bučenica
23. oktober	LEIB WGB	prikrito čakanje v strelskih jarkih in kavernah na Bučenici

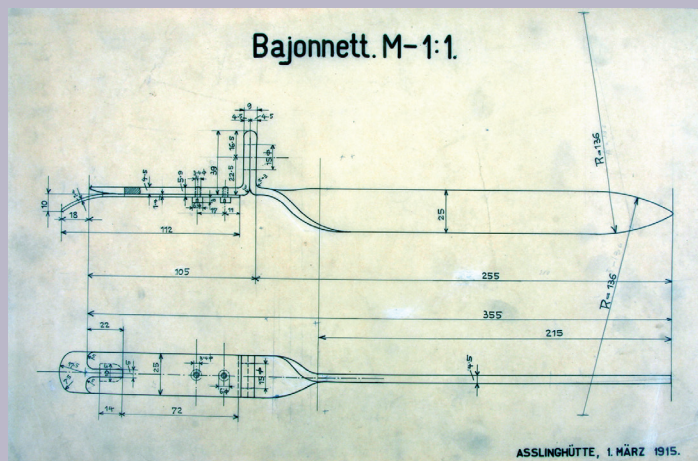
Premik enot polka Leib⁵ in württemberškega gorskega bataljona⁶ s Koroške na soško fronto v oktobru 1917

⁵ *Das Königlich Bayerische Infanterie-Leibregiment im Weltkrieg 1914/18. Bearbeitet von Offizieren des Regiments.* München, 1931, str. 298–308.

⁶ *Landesarchiv Baden-Württemberg, Hauptstaatsarchiv Stuttgart, M411, Bd 2115, Kriegstagebuch 11, oktober 1917–26. februar 1918.*

Tovarna elektrod na Blejski Dobravi

*Načrt za izdelavo bajoneta
iz leta 1915, KID Jesenice.
(Fototeka Gornjesavskega muzeja Jesenice)*

Kranjska industrijska družba (KID) je v času prve svetovne vojne za avstro-ogrske enote izdelovala raznovrstno orožje in opremo. Leta 1916 ji je vojno ministrstvo na Dunaju ukazalo celo izgradnjo tovarne. Za njeno proizvodnjo so organizirali nemoteno dobavo surovin iz avstrijskih centralnih skladišč.

Delniška družba, ki je bila ustanovljena leta 1869, je na Jesenicah in v Škednju pri Trstu zgradila železarno. Na Jesenicah so imeli jeklarno, valjarno in predelovalne obrate, v Škednju pa poleg naštetih obratov še plavže. Posebnost škedenjske železarne je bila tudi v valjarni debele pločevine s širino valjev 3.000 mm. Valjavsko ogrodje je bilo sprva postavljeno na Javorniku, leta 1913 pa so ga prestavili v Škedenj, da so na njem valjali pločevino za avstrijske bojne ladje. Po vstopu Italije na stran antante se je Trst znašel v neposredni bližini soške fronte. Že v prvem letu bojevanja je prišlo do bombnega napada na škedenjsko železarno. Zaradi tega je Kranjska industrijska družba tovarno zaprla in obdržala petdeset delavcev, da so vzdrževali strojne naprave. Družba je vso svojo proizvodnjo skoncentrirala na Jesenicah in na Javorniku. Za potrebe vojske je izdelovala

bojne nože, bodečo žico, železo za granate, dele transportnih žičnic, vodna korita in cestne valjarje. Ker je primanjkovalo delovne sile, so v železarni v večjem obsegu zaposlovali ženske in otroke. Prvič so prišli tudi vojni ujetniki. Leta 1916 so za ruske ujetnike pri Siemens-Martinovi jeklarni zgradili posebno kuhinjo.

Vojnim potrebam so služile tudi ostale tovarne. V kemičnih tovarnah so izdelovali bojne strupe, razstrelivo ali pa umetna gnojila. Pri izdelavi spojin in v jeklarski industriji so potrebovali grafitne elektrode. Na območju centralnih sil je vse uporabnike oskrbovala le Siemensova tovarna v Ratiboru v Nemčiji. Ker je bila potreba zelo velika, je nemško vrhovno poveljstvo zahtevalo od svoje zaveznice, da na svojem ozemlju zgradi tovarno elektrod. Vojno ministrstvo na Dunaju je ugodilo zahtevi in določilo Blejsko Dobravo za lokacijo nove tovarne. Načrte zanjo je napravil Karel Becker, ki je bil pred tem zaposlen v Ratiborju. Na Blejski Dobravi je bil znan po tem, da je v vasi imel prvi avtomobil. Tovarno so gradili pod nadzorom avstrijske vojske in s pomočjo ruskih vojnih ujetnikov. Vojaško poveljstvo je prevzel nadporočnik Emil Klein. 8. decembra 1917 so začeli s proizvodnjo.

*Ruski vojni ujetniki
pri gradnji tovarne
elektrod na Blejski
Dobravi leta 1916.
(Fototeka Gomjesavskega
muzeja Jesenice)*

Postopek za izdelavo grafitnih elektrod je bil leta 1916 prijavljen pri patentnem uradu v Budimpešti kot zaupna vojaška zadeva. Iz vojne surovinske centrale so na Blejsko Dobravo vozili antracitni premog, grafit, petrolni koks ter razne smole. Ker so uporabljali antracit, se je iz tovarniškega dima valil črn gost dim. Zaradi tega so okoliškim hišam rekli Črna vas. Tudi delavci so iz tovarne prihajali črni. Uprava jih je opremila z zaščitnimi sredstvi: s coklami, predpasniki, z delovnimi haljami in očali. Vsak delavec je bil upravičen do brezplačnega mila. Dobravci so o Črni vasi in o tamkajšnjem delovodju sestavili pesem:

»Ko pa pridem skozi strmo stran,
se mi odpre ta dobavska plan.
Te pozdravlja domača vas.
Tam so črni kot hudički vsi,
samo eden je pa bel.
In to je Steiner ta debel.«

(Pesem po besedah nekdanjega delavca
Valentina Razingerja.)

Po prvi svetovni vojni je zaščitna sredstva na Blejski Dobravi izdeloval Aleksej Ivaščenko, ki je po oktobrski revoluciji in v času državljanske

vojne pobegnil iz Rusije. Takrat je tovarna elektrod ostala brez vojaške dobave surovin in je za nekaj mesecev ustavila svoje delovanje.

Leta 1919 so poskušali kot zasilno delo izdelovati zidak in apno. Izdelovanje opeke se ni obneslo, ker ni bilo v okolici primerne gline, in so zato delo kmalu opustili. Apno so žgali naprej, dokler niso proti koncu leta 1921 ponovno nabavili surovin in tako omogočili obnovo proizvodnje elektrod. Antracit so dovažali iz Anglije in Porurja, grafit iz Leobna, petrolni koks iz Češkoslovaške, Nemčije in Amerike, katran pa iz nemških in italijanskih rafinerij. Nekaj antracita so uvozili tudi iz Rusije. Vseboval je preveč žvepla, kar se je poznalo tudi pri slabši kvaliteti elektrod. Čeprav je prišlo do nekaj reklamacij, so naročila naraščala. Elektrode so izvažali po vsej Evropi in celo v Kanado in Avstralijo. Proizvodnja in prodaja elektrod je nekoliko padla v času svetovne gospodarske krize v začetku tridesetih let 20. stoletja.

Tovarno so zgradili po želji Nemcev in jo tudi po njihovi želji uničili. Predstavljala je močno konkurenco Siemensovi tovarni v Ratiboru. Lastniki Kranjske industrijske družbe so po nemškem naročilu in plačilu tovarno leta 1936 porušili.

SAŠA FLORJANČIČ

Kovaški muzej Kropa

Žebljarska zadruga v Kropi in Kamni Gorici v času prve svetovne vojne

*P*rvna žebljarska zadruga v Kropi in Kamni Gorici (ustanovljena leta 1894) je imela ob začetku prve svetovne vojne 189 članov, zaposlovala je okrog 200 delavcev. Proizvodnja je obsegala delo v ročnih kovačnicah (vigenjcih) v Kropi in Kamni Gorici ter delo v strojnem oddelku oziroma tovarni v Kropi.

Tik pred začetkom vojne so za zadrugo postala pomembna naročila monturnega depota iz Göstinga pri Gradcu za izdelavo ročno izdelanih enokrilnih in dvokrilnih čevljarskih žebeljev za okovanje vojaških čevljev, ki so jih v Kropi imenovali *lovski žebliji* oziroma *jegri* (iz nem. Jägernägel). Monturni depoti so bili velika skladišča opreme uniformiranih vojaških enot, ki so bila v različnih delih monarhije. V dobave vojski (Heereslieferung) so bila vključena številna zasebna podjetja in obrtniki. Precejšnjo vlogo pri vključevanju obrtniškega dela in obrtnih zadrug v dobave za potrebe vojske je imel c. kr. Urad za pospeševanje obrti na Dunaju in njegove izpostave v različnih delih monarhije. V posredovanje informacij glede vojaških dobav se je z objavami razpisov v slovenskem časopisju dejavno vključil tudi Deželni zavod za pospeševanje obrti v Ljubljani (ustanovljen leta 1910). Na razpis c. kr. vojnega

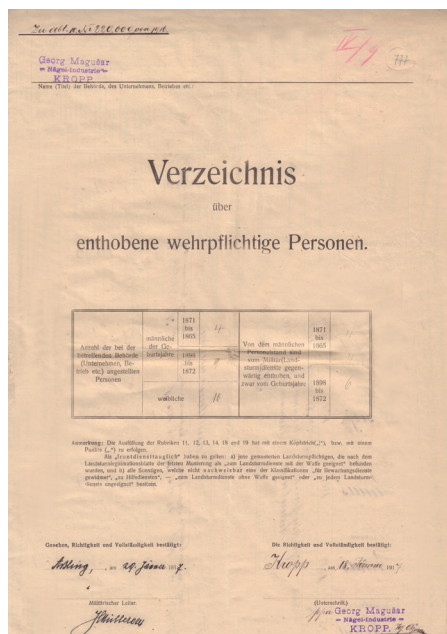
Kamna Gorica, 1915, razglednica.

(Fototeka Kovaškega muzeja Kropa)

ministrstva avgusta 1912 za velike količine čevljarskih žebeljev se je odzvala tudi zadruga in bila januarja 1913 izbrana za dobavo prvega milijona žebeljev za vojaške čevlje. Avgusta 1914 je iz Göstinga dobila novo naročilo za kar 11 milijonov kosov žebeljev.

Oktober 1915 se je začelo obdobje vojne uprave, istočasno pa je za zadrugo in nekatera druga žebljarska podjetja v Kropi in Kamni Gorici začel veljati rekvizijski odlok o podreditvi pod vojnodajatveni zakon, na podlagi katerega so bili izdelovalci teh žebeljev obvezani izdelane žeblje v celoti pošiljati monturnemu depotu v Göstingu, evidenco pa pošiljati c. kr. Vojnemu ministrstvu na Dunaju. Slednje je aprila 1916 na novo določilo potek dobav. Dobave so bile ločene na dva oskrbovalna centra: prvi je bil v žebljarskih krajih jugozahodno od Prage na Češkem, drugi pa v Kropi. Na Češkem izdelani žebliji so bili namenjeni potrebam c. kr. skupne vojske in se jih je moralo pošiljati njeni upravi (k. u. k. Heeresverwaltung).

Drugo skupino dobav žebeljev za vojaške čevlje sta predstavljali žebljarska zadruga in podjetje Georg Magušar v Kropi, ki sta od junija 1916 žeblje morala pošiljati 5. armadnemu poveljstvu v Ljubljani.

Potrdilo o oprostivah delavcev vojaške službe pri podjetju Georg Magušar Nagel-Industrie, 20. januar 1917. (Arhiv Kovaškega muzeja Kropa)

Vpisi dobav gradbenih žebeljev za opaže in odrskih spoj in osrednjemu skladišču avstro-ogrsko vojske v Klosterneuburgu od avgusta 1916 do februarja 1917 v Glavni knjigi (Sammelmappe erledigte Kontenblätter) 1915–1921 Prve žebeljarske in železno-obrtne zadruga v Kropi in Kamni Gorici. (Arhiv Kovaškega muzeja Kropa)

Kovanje žebeljev za potrebe vojske je v letih 1915–1918 povsem zasedlo vse proizvodne zmogljivosti v ročnih delavnicah v Kropi. Ob koncu vojne je v Kropi te žebelje za zadrugo kovalo 50 žensk in 33 kovačev, med njimi tudi nekateri mladoletni.

Žebeljarska zadruga v Kropi je v času prve svetovne vojne za potrebe vojske proizvajala tudi druge izdelke. V novem strojnem oddelku (1913) so v vojnem času veliko proizvajali za potrebe podpornih tehničnih enot avstrijske vojske, največ za centralni depot pionirskih enot (k. u. k. Pioneerzeugdepot) v Klosterneuburgu v bližini Dunaja. V Klosterneuburg je zadruga začela dobavljati leta 1915, najprej gradbene žebelje za gradnjo opažev in lesenih barak (Schallnägel), nato pa tudi razne vrste spoj, predvsem spojke za odre (Gerüstklammern). Transporti žebeljev in spoj so iz Kroke šli neposredno v Klosterneuburg, od tu pa glede na potrebe v bližino bojišč. Med prvo svetovno vojno je avstrijska vojska v zaledju organizirala sistem mobilnih skladišč z raznovrstno opremo in orodjem, im. Schanzzeugdepot.

V okviru dobav pionirskemu depotu v Klosterneuburgu je zadruga žebelje pošiljala tudi v mobilna skladišča na vzhodno bojišče v

Transilvanijo in Ukrajino ter na italijansko bojišče v zaledje tirolske in soške fronte. Tretji pomemben del zadrugne proizvodnje v času prve svetovne vojne so bili izdelki za železnice in rudnike. Te dobave niso bile neposredno povezane z dobavami vojski, a so bile prav tako tesno vpete v vojaško-gospodarski sistem. Zadruga je železnicam dobavljala zlasti gradbene žebelje, ki so jih rabili v skladiščih materiala ob železniških progah, in sicer direkciji Južnih železnic na Dunaju ter direkcijam državnih železnic v Innsbrucku, Beljaku, Trstu, Dunaju, Lembergu in Krakovu. Izredno velike so bile tudi potrebe po železniških žebeljih za rudniške železnice. Te so izdelovali zlasti v vigenjcih v Kamni Gorici, in sicer za rudnike premoga na Ogrskem (med njimi največ za premogovnik v Salgótarjánu) in državne rudnike v Bosni (Kreka, Kakanj).

Najpomembnejši poslovni partner Prve žebeljarske zadruga v Kropi in Kamni Gorici v času prve svetovne vojne je bil avstrijski železarski koncern Alpska montanska družba. Rudnikom železa in premogovnikom v lasti koncerna na avstrijskem Štajerskem in Koroškem je zadruga dobavljala železniške žebelje za rudniške železnice, koncern pa je zadrugo oskrboval s potrebnimi surovinami (kvadratno in palično železo, pločevina).

Zaščita pred bojnimi plini na soški fronti

Nemška plinska maska za konja M 1917.
(Foto Miha Dolenc, last Srečko Rože, Vojaški muzej
Tabor Lokev)

V prvi svetovni vojni so pomemben del vojne industrije postale kemijske tovarne in njihovi razvojni oddelki. Razvoju orožja in bojnih plinov, med katerimi so bili na soški fronti uporabljeni le dražljivci (solzivci, kihavci) in dušljivci (klor, klorpikrin, fosgen, difosgen), je sledil razvoj plinskih mask, ki so postale obvezni del opreme slehernega vojaka.

Vojaki so bili najprej opremljeni z maskami iz bombažnih gaz ali tamponov, prepojenih z natrijevim tiosulfatom ali sodo bikarbono v raztopini glicerina. Takšna zaščitna sredstva so pred klorom zaščitila le vojakova dihala, oči pa je bilo treba dodatno zaščititi s hermetičnimi očali. Ta so pred bojnim plinom klorom nudila polurno zaščito.

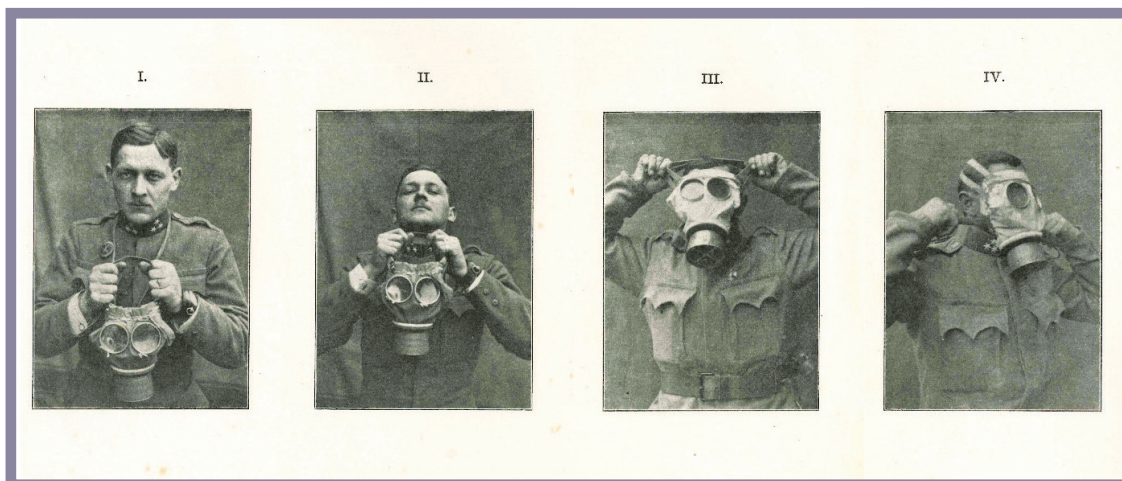
V nadaljevanju je bilo treba razviti tako zaščitno sredstvo, ki bi ščitilo oči in dihala skupaj in bi učinkovalo tudi proti drugim bojnim plinom. Tako so nemški znanstveniki leta 1915 izumili prvo sodobno plinsko masko (M 1915), narejeno iz platna, ki je bilo na notranji strani premazano z nepropustno snovjo, iz dveh celuloidnih okularjev in vgrajenega večplastnega filtra.

Ob italijanski vojni napovedi je tudi Avstro-Ogrska pričela načrtovati razvoj in proizvodnjo plinskih mask. Ker so se prve avstro-ogrske plinske maske z enim okularjem izkazale za neučinkovite, je tovarna Neupert jeseni 1915 začela izdelovati

plinske maske po nemških M 1915. Zaradi slabe tesnitve ob robovih je bil na naslednjem modelu nemških plinskih mask dodan dvocentimetrski platneni trak. Konec leta 1915 in v začetku leta 1916 so jih začele izdelovati tudi avstro-ogrske tovarne: Semperit, Neupert, Neumann & Ehrenfeld, Schotola in Harburg, istočasno pa so jih naročili večje število iz Nemčije. Leta 1916 pa jih je pričela izdelovati še avstrijska tovarna Auer. Kljub povečani proizvodnji je plinskih mask še vedno primanjkovalo.

V letu 1917 in v začetku naslednjega leta sta Nemčija (M 1917) in Avstro-Ogrska (M 1918) prešli na izdelavo plinskih mask iz kozjega, ovčjega ali jagnjetovega usnja, prepojenega z oljem. V rabi so bile le nemške plinske maske, saj so jih avstro-ogrske tovarne izdelale šele septembra 1918, kar pomeni, da bi prišle v rabo naslednji mesec. Ob koncu vojne so bile plinske maske uničene ali predane civilnim oblastem.

Nasprotno pa Italija ni bila tako uspešna v izumljanju in izdelavi plinskih mask. Zaradi prezahtevnosti in drage izdelave je bila prva italijanska plinska maska Icilia Gureschija zavrnjena. Nato sta kemika Icilio in Ciamcian izumila plinsko masko s konično formo, ki je bila sestavljena iz desetih slojev gaze, prepojenih s sodo bikarbono in kalijevim karbonatom. Pred raztopino je ustnice ščitil sloj flanele. Oči so varovala hermetična očala s celuloidnimi lečami.

Navodila za nastavitve plinske maske na obraz iz avstro-ogrskega priročnika *Instruktion für den Gasschutz und Frontwetterdienst* iz januarja 1917. (Vir Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lakev).

Ker je vojake varovala samo pred klorom, so jo po plinskem napadu 29. junija 1916 na Krasu (mešanica klora in fosgena) odstranili iz uporabe. Aprila 1916 je bila po francoski T. N. izumljena plinska maska na lijak.

Naslednje leto pa je italijanska vojaška industrija začela izdelovati večnamenske plinske maske, izdelane po francoskih M 2. Zaščitna hermetična očala s celuloidnimi lečami so bila tokrat sestavni del plinske maske, ki je ščitila celoten obraz, platno pa je bilo na zunanji strani premazano z nepropustno snovjo.

V plinskem napadu v 12. soški bitki je artilerija 14. avstro-ogrsko-nemške armade uporabila najprej plinske granate, polnjene z enim izmed kihavcev, difenilcianarzinom ali difenilkloroarzinom (*Blaukreutz*). Ker so bile italijanske večnamenske plinske maske proti njim neučinkovite, so si jih italijanski vojaki sneli. Nato pa so bili napadeni s plinskimi granatami, polnjenimi ali z difosgenom (*Grünkreutz*) ali mešanico difosgena in klorpikrina (*Grünkreutz I*). S tem je artilerija 14. avstro-ogrsko-nemške armade mnogim italijanskim vojakom zadala smrtni udarec. Zaradi koncentracije plina pa pripadnikov brigade Friuli, ki so bili nameščeni v grapi Naklo, ne bi zaščitile niti najboljše plinske maske. Ker so se italijanske večnamenske plinske maske izkazale za neučinkovite, je Italija po končani 12. soški bitki odkupila večje število britanskih respiratorjev SBR.

V teku vojne so bojujoče se sile začele razmišljati tudi o zaščitnih sredstvih živali, ki so jih vojske uporabljale v različne namene in so bile velikokrat odvisne od njih. Za konje in mule so najprej uporabljali improvizirane plinske maske, ki so jih namestili na gobce. Narejene so bile iz vreč, v katerih je bilo seno, in prepojene s sodo bikarbono ali z natrijevim tiosulfatom. Nemška vojska je bila prva, ki je leta 1917 zanje izumila pravo plinsko masko. Avstro-ogrsko vojno ministrstvo pa je svoj model plinske maske predstavilo v sredini leta 1918, vendar so bile te maske narejene v manjšem številu. Golobe pismonoše so pred bojnimi plini zaščitili tako, da so jih dali v posebne golobnjake z respiratorji. Izumljene pa so bile tudi različne plinske maske za pse.

Portret avstro-ogrskih podčastnikov z avstro-ogrskimi plinskimi maskami M 1917 in čeladami M 1917. Odlikovani so s srebrnimi medaljami za hrabrost. (Vir Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lakev).

SREČKO ROŽE

Vojaški muzej Tabor Lokev

Eksplozivi in streliva na soški fronti

Od zgoraj navzdol: ofenzivna nemška ročna bomba tipa Stielhandgranate M 1916, ofenzivna avstro-ogrška ročna bomba tipa Stielhandgranate M 1917 in tri različne defenzivne avstro-ogrške ročne bombe tipa »ersatz« Lakos M 1917. (Foto Miha Dolenc, last Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

Eksplozivi so trde, tekoče ali plinaste materije, ki pod določenim impulzom preidejo iz enega v drugo agregatno stanje (zlasti v plinasto). Pri tem se sprošča toplota, ki sprosti ogromno energije, ta pa povzroči mehansko delo. Tako se uporabljajo za inicialna (primarna) in brizantna (sekundarna) polnjenja teles vžigalnikov, topovskih in minometnih izstrelkov, ročnih in letalskih bomb ter protipehotnih min. Za topovske in havbične granate so se uporabljali od kalibra 25 mm do 420 mm. Strelivo pa so bili naboji pehotnega, letalskega in protioklepnege dejstva do kalibra 18 mm.

V 2. stoletju pr. n. št. so Kitajci razvili črni smodnik. Leta 1260 je menih Roger razvil nov tip črnega smodnika. Leta 1771 je bil odkrit fenol, ki z žvepleno kislino tvori pikrinsko kislino. Beilstein in Kulberg sta leta 1870 razvila brizantni eksploziv (TNT), ki eksplodira z detonatorsko kapico, polnjeno z inicialnim eksplozivom. Leta 1892 je Avstro-Ogrska sintetizirala ekrazit. Leta 1909 pa so ZDA razvile cenejši eksploziv amonijev nitrat, ki je bil po letu 1916 uporabljen na soški fronti v eksplozivih amatol in amonal. Poleg njiju so zaradi pomanjkanja TNT uporabljali tudi aluminij v prahu in pikrinsko kislino. Črni smodnik je bil uporabljen v manjših količinah zaradi higroskopičnosti.

Na soški fronti so za polnjenje tulcev granat uporabljali smodnike kot pogonska sredstva ter inicialne in brizantne eksplozive kot detonatorska sredstva. Od smodnikov sta bila uporabljena črni in malodimni smodnik. Prvi se je uporabljal za polnjenje počasi goreče vžigalne vrvice, prednjih vžigalnikov granat in min, topovske udare, ob pomanjkanju eksploziva pa tudi za polnjenje teles topovskih granat in teles tulcev enostrelnih pušk, izdelanih v sedemdesetih letih 19. stoletja, ki so bile še vedno v rabi v prvi svetovni vojni. Drugi, ki je v osnovi izdelan iz nitroceluloze, pa se je uporabljal za polnjenje pogonskih tulcev nabojev pehotnega orožja do kalibra 18 mm, pogonskih tulcev za topovske granate in vreč za možnarje. Z dodatkom nitroglicerina je postal za razliko od črnega smodnika manj občutljiv na zunanje vplive, predvsem na vlago.

Za vžig eksplozivnih sredstev so uporabljali inicialne, za samo eksplozijo pa brizantne eksplozive. Tako so se inicialni eksplozivi uporabljali za polnjenje tulcev granat detonatorskih kopic števil 6 in 8 ter inicialnih kopic tulcev pehotnega orožja in topov, brizantni pa za polnjenje teles eksplozivnih sredstev granat, protipehotnih min, letalskih bomb, izstrelkov bombard (pnevmatskih min) in eksplozivnih imitatorjev.

Avstro-ogrski mitraljez Schwarzlose M 1907/12 s polnilcem za polnjenje lanenih nabojnikov, nosili in zaboji streliva. (Foto Miha Dolenc, last Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

Italijanska vojska je za puške, puškomitraljeze in mitraljeze uporabljala strelivo domače in zavezniške proizvodnje. Domače je bilo kalibra 6,5 x 51 mm, britansko kalibra 303R Britt. (7,7 x 56 mm), francosko kalibra 8 x 56 mm Lebel in ameriško strelivo 30-06 (7,62 x 63 mm). Za pištole in revolverje pa so uporabljali strelivo domače proizvodnje kalibrov 6,35 mm Brow., 7,65 mm Brow., 9 x 17 mm (9K), 9 x 19 mm Glisenti, 10,35 mm it. ord. kal. Od zaveznikov pa britansko kalibrov 32, 38, 320, 380, francosko kalibra 8R Lebel, ameriško kalibrov 32, 38, 45 in strelivo carske Rusije 7,62 mm R-Nagant in kalibra 44R Russ.

Avstro-ogrška vojska je uporabljala za puške, puškomitraljeze in mitraljeze strelivo domače proizvodnje kalibra 8 x 50R mm Mann., kalibra 8 mm R Kropatschek, za revolverje kalibra 11 mm Gasser, kalibra 9 mm Gasser Kropatschek in 8 mm Rast-Gasser, za pištole pa kalibrov 6,35 mm, 7,65 mm Brow., 9 x 19 mm Parabellum in 9 x 23 mm Steyr. Uporabljala je tudi nemško strelivo. Za puške, puškomitraljeze in mitraljeze zlasti Mauserjeva kalibra 7,92 mm in 7 mm. Za pištole in revolverje ter ob koncu vojne za hitrostrelke pa kalibre 6,35 mm Brow., 7,63 mm Mauser, 7,65 mm Brow., 9 x 17 Brow. (9K), 9 x 19 mm Parabellum, 10,5R ter Mauserjeva kalibra 9 x 25 mm in 9 x 28 mm.

Poleg tega so uporabljali še zaplenjeno italijansko, francosko in predvsem rusko strelivo kalibrov 7,62 x 54R in 7,62 R-Nagant.

Avstro-ogrski lesen kovček za shranjevanje in nošenje treh tulcev granat M 1915 (izdelanih leta 1917), kalibra 10,4 cm. Pred kovčkom je primer enega izmed tulcev, ki je nameščen na avstro-ogrsko prebojno granato (lahko bi se ga namestilo tudi na druge granate istega kalibra). Na desni strani pa je avstro-ogrška plinska jeklenka. (Foto Miha Dolenc, last Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

Vojna pokopališča in simbolni družinski grobovi prve svetovne vojne

Ob spominskih stoletnicah na prvo svetovno vojno se tudi v Sloveniji dogaja naravnost revolucionarno spreminjanje simbolne geografije in prevrednotenje javnega spomina.

Slovenska posebnost je, da so vojaškim pokopališčem prve svetovne vojne v Sloveniji posvetili več pozornosti zaradi zanimanja držav naslednic in so razmeroma bolj urejena kot druga vojna grobišča. V registrih kulturne dediščine in vojnih grobišč je zabeleženih okoli 135 vojnih grobišč prve in druge svetovne vojne z verjetno nekaj okoli 80.000 pokopanimi – vsaj dvanajst naj bi imelo pokopanih od 2.000 do 7.600 žrtev. Po trenutnih podatkih je bilo okoli deset grobišč prekopanih, okoli 25 pa uničenih (na enem je župnišče, na drugem partizansko grobišče). Na Gorenjskem je vpisanih deset pokopališč z blizu 2.000 žrtvami.

Višji simbolni pomen imajo kostnica na Žalah, italijanska kostnica v Kobaridu in ruska kapelica pod Vršičem. Za večino slovenskih žrtev prve svetovne vojne nismo odkrili njihovih grobov, ostali pa so pokopani v tujini, zato so jim v prvi Jugoslaviji postavljali številne spomenike, s katerimi jih je skupnost sprejela in ovekovečila.

Po pregledu številnih pokopališč, kjer sem opazoval prisotnost žrtev prve in druge svetovne vojne na

družinskih spomenikih, ugotavljam, da družinski spomin ni dolgoročen. Ko družina obnovi spominske zapise, zapisani mrtvi običajno sežejo zgolj kaki dve generaciji nazaj. Uveljavljajo pa se tudi grobovi, na katerih ni več napisanih posameznih umrlih družinskih članov, ampak samo družinski priimek, npr. »Tu počivajo B., Tihi dom družine C.«

Pregledal sem 47 pokopališč na Gorenjskem in 7 na Primorskem. Družinski grobovi z omembo žrtev prve svetovne vojne so maloštevilni. Po drugi strani pa je razvidno, da zavodi za varstvo kulturne dediščine pri valorizaciji memorialne dediščine prve in druge svetovne vojne ne ukrepajo po nekih strokovno dorečenih kriterijih. Ko se bodo taki kriteriji oblikovali, bo smiselno doreči tudi, kateri simbolni grobovi oziroma spominske plošče ter spomeniki žrtvam sodijo v register. V tako valorizacijo sodijo tudi družinski simbolni grobovi. Ker niso zaščiteni, jih je vsak dan manj, čeprav gre za zelo zanimivo dediščino. Na pokopališču v Kortah sta dva taka grobova:

*»Simbolni grob Ivana Babiča:
Svojemu nepozabljenemu Soprogu
IVANU BABIČ.
Pristavlja žalujoča Družina in Soproga.
Rojen dne 14/2 v Kortah.
Umrli dne 17/2. 1916 v Rusiji v Jegamjevski
Guberniji kot vojni ujetnik.
Bodi mu rahlja Ruska zemlja
Molimo za njegovo Dušo.«*

*»Simbolni grob Antona Korenike:
V trajen spomin Koreniku Antonu
Besna svetovna vojna in kruta usoda
Ti je prestrigla mlado življenje
ter naju ločila v dolini solz.
Tvoji zemeljski ostanki počivajo sam Bog ve kje
na tujih tleh tam v daljni Galiciji.
Na svidenje v nebesih.
Rahla ti bodi tuja gruda in Počivaj v miru.
Postavila žalujoča soproga in hčerka.«*

Po pregledu 47 gorenjskih pokopališč je tak spomenik z zgodbo le na Srednji Dobravi: »†KATARINA MANZONI r. Jelič rojena 23. februarj. 1851 v Dubrovniku-Dalmaciji umrla 10. januarja 1917 v Podnartu v drugem letniku begunstva iz Gorice. Z vašo ljubeznijo, ki smo jo bili deležni vedno in povsod, ne nehajo k Bogu molitev pošiljati: z rajem Vam vplačaj jo, Gospod! Vsi hvaležni otroci.« Vsebinsko prav tak je nagrobnik za Valentina Manzoni, rojenega 18. decembra 1843, ki je umrl v Podnartu 12. marca 1919. Najdemo pa tudi nekatere žrtve, pri katerih ni navedeno, da so padli kot vojaki. Npr. na nagrobniku slavne begunjske družine Avsenik je vpisan Ivan, ki ga najdemo tudi med žrtvami kot Janka Avsenika (Ovsenika). Tudi za padlega Janeza Šarca na družinskem spomeniku na Breznici piše samo »oče Janez 1875–1914«. Takih primerov je še kar nekaj.

Bolj zapleteno je, če gre za pokopališča v krajih, kjer žrtve še niso popisane. Na nagrobniku družine Golia na Bledu je zapisan »Sin: Emil. ul. ritmojster *28. 1. 1874, padel 7. 4. 1914«. Pri družini Ravnik je zapisan Janko z datumom smrti 30. avgust 1914, pri družini Vrhunc pa Jožef z datumom smrti 8. marec 1915. Po preverjanju v rodbinah sem izvedel, da je Janko padel v Galiciji, Jožef pa je nesrečno utonil v Blejskem jezeru.

Posebej navedeni kot žrtve so:

- Duplje: »oče KUCHAR FRANC *25. 3. 1878 PADEL V 1. SVET. VOJNI 1918«
- Križe: »URBANČEVI oče FRANC *1873 PADEL V VOJNI«
- Kropa: »VALENTIN MAGUŠAR, enoletni prostovolec padel na gori sv. Gabrijela *10. 1. 1898 †8. 8. 1917«
- Leše: »CVENKLJEVI IZ PERAČICE sin FRANCE *4. 11. 1896 †na italijanskem bojišču 13. XI. 1914«
- Radovljica: »†18. 6. 1918 v vojni ubit VINKO ŠUŠTERŠIČ bančni ravnatelj *9. X. 1884«
- Ribno: »MUŽANOVI VALENTIN PADEL 1914«
- Selca: »FIGLNOVI DEMŠAR JAKOB IN JANEZ PADLA V I. SVET. VOJ.«
- Selca: »JOŽEF KREK *15. 3. 1878, padel v Galiciji 6. 4. 1916«
- Selca: »PINTAR ANTON *17. 1. 1874 PADEL 16. 9. 1916«
- Šentvid nad Ljubljano: »RODBINA KRAMARJEVA LEOPOLD *1890 †1915 ŽRTEV I. SVETOVNE VOJNE V KARPATIH«
- Šentvid nad Ljubljano: »SITAR JERNEJ 14. 8. 1870 PADEL 1915 V GORICI«
- Šentvid nad Ljubljano: »ROK ZALOKAR nadporočnik roj. 15. 8. 1891, padel 6. 11. 1916 na bojnem polju«
- Šentvid nad Ljubljano: »IVAN SITAR, roj. 16. maja 1895, umrl na bojišču v Asiagu 18. junija 1918«

Če odmislimo, da so generacije grobov, na katerih so bili napisani mrtvi izpred stoletja, večinoma že izginele, pa veliko družin svojih, v tujini padlih svojcev, verjetno sploh ni zapisala na družinske spomenike.

Nagrobnik družine Golia na Bledu.
(Foto Jože Dežman)

Nagrobnik družine Krek v Selcah tik pred uničenjem.
(Foto Jože Dežman)

Nagrobnik družine Šušteršič v Radovljici.
(Foto Jože Dežman)

Kot sklepno misel lahko izrazimo le svojo podporo nastajajočemu popisu slovenskih žrtev prve svetovne vojne, da bo register slovenskih grobov nastal vsaj v elektronski obliki.

Spomenik kranjskim župljanom, padlim v prvi svetovni vojni

V letih po koncu prve svetovne vojne se je na Slovenskem pričelo množično postavljanje spomenikov padlim. Do sredine tridesetih let 20. stoletja skoraj ni bilo več mesta ali župnije, kjer tovrstnega obeležja ne bi imeli. Med redkimi izjemami je bil Kranj, kjer so s postavitvijo obeležja odlašali dve desetletji.

Prvič je postavitve spomenika padlim meščanom predlagal kranjski župnik Matija Škerbec v župnijskem časopisu *Kranjski zvon* sredi leta 1938. Opozoril je, da Kranj nima ne spomenika padlim niti seznama njihovih imen, saj za tovrstni projekt v mestu takrat ni bilo posebnega zanimanja. »Nekoč sem slišal od neke strani«, je zapisal, »da nima pomena postavljati spomenik onim, ki so padli v službi nam tuje države in za tuje interese.« Sam se s tem stališčem ni strinjal, saj so si po njegovem vsi padli zaslužili spoštovanje in spomin. Župnik je prosil Kranjčane, naj imena padlih sorodnikov javijo v župnijsko pisarno, »da bi ostala njih imena zapisana vsaj v arhivu, če ne tudi na kakem spomeniku.«¹

Za lokacijo spomenika je Škerbec že na začetku izbral novo kranjsko pokopališče, ki so ga takrat gradili na levem bregu Kokre. V začetku novembra 1938 je njegova pobuda doživela prvi odziv.

¹ *Kranjski zvon, Spomin padlim v svetovni vojni*, 1938, št. 6, str. [25]-26.

Arhitekt Ivan Vurnik, avtor načrtov za ureditev pokopališča, je predlagal, naj se vzdolž ceste med mestom in pokopališčem zasadi drevored topolov, ob vsakem drevesu pa naj bi stal kamen z imenom enega izmed padlih vojakov.² Vurnik se je pri ideji morda zgledoval po t. i. drevoredih spomina, ki so jih urejali v fašistični Italiji, ali po spominskih lipah, ki so jih v Dravski banovini sadili v spomin na umorjenega kralja Aleksandra. Vurnikov načrt ni bil realiziran, saj občina še do pomladi 1939 ni zmoгла urediti ceste do pokopališča. Škerbec je zato predlagal novo idejo za spomenik padlim župljanom, postavitve in financiranje obeležja pa naj bi prevzeli preživeli vojaki.³

Do marca 1939 so svojci padlih na župnijskem uradu javili zgolj 17 imen. »Čudno je, da se v naši župniji za vojne žrtve tako malo zanimajo«, je komentiral Škerbec. »Niti bližnji sorodniki se ne potrudijo, da bi prijavili njih imena.«⁴ Poleti 1939 je Vurnik zasnoval novo arhitekturno rešitev za spomenik, ki je bila na koncu tudi realizirana. Za lokacijo obeležja je bila izbrana lopa na severozahodu pokopališča, ki naj bi po Vurnikovem načrtu označevala glavni pokopališki vhod. Lopa je podobna antičnim templjem, sestavlja jo dvanajst stebrov, ki nosijo ogredje z arhitravom, timpanonom in dvokapno streho. Antično osnovo je Vurnik dopolnil s krščansko tradicijo. Zamislil si je obeležje v obliki oltarne menze iz belega zglajenega marmorja z vbočenim obodom pri vrhu in okrasnimi vdolbinami pri dnu.

Na severozahodni površini menze je vklesan napis ŽRTVAM SVETOVNE VOJNE, ki mu sledi seznam padlih. Na stranskih ploskvah sta vklesani letnici 1914 in 1918. Menza stoji na

² *Kranjski zvon, Spomenik vojnim žrtvam*, 1938, št. 11, str. 43.

³ *Kranjski zvon, Novo pokopališče*, 1939, št. 4, str. 14.

⁴ *Kranjski zvon, Prijavite v vojni padle!*, 1939, št. 4, str. 16.

platoju pod lopo, v osi centralnih stebrov.⁵ Lokacija menze znotraj lope je podobna lokaciji oltarja v cerkvi, s čimer je celota dobila sakralni pomen. Lopa je s tem prerasla v svetišče, plato v posvečeno zemljo, menza pa je postala oltar, kjer obiskovalec moli in se pokloni spominu na umrle. Spomenik presega funkcijo spomina na pokojne ter spodbuja k razmisleku o temah vojne, življenja in smrti.

Izdelavo obeležja, ki je stala 9.000 dinarjev, je Škerbec poveril kranjskemu kamnoseku Rudolfu Jegliču. Finančnih sredstev ni bilo dovolj, zato je župnik 23. julija 1940 za podporo prosil kranjsko občino. *»Nekaj denarja za stroške si upam zbrati pri ljudeh, nekaj bi žrtvovala župna cerkev, nekaj pa prosim, naj prispeva mestna občina v ta namen.«*⁶ Občinski odborniki so pokazali razumevanje za prošnjo in še istega dne sklenili, da prispevajo 2.000 dinarjev.⁷ Odkritje spomenika se je stalno izmikalo, saj svojci kljub opominom niso javljali imen padlih. Poleti 1940 je bilo najavljeno, da bo spomenik kmalu postavljen na svoje mesto,⁸ odkritje pa je bilo prvotno načrtovano za 1. november 1940. Čeprav je bil spomenik do takrat *»že dolgo časa popolnoma izgotovljen«*, ga zaradi pomanjkljivega seznama padlih niso mogli odkriti.⁹

Epilog postavitve ostaja nejasen. Časopisje ni poročalo o formalnem odkritju, verjetno ga je prehitel pričetek druge svetovne vojne. Fotografije iz časa nemške okupacije kažejo, da so obeležje že postavili pod lopo, vendar napisa na njem še ni bilo. Nemci so lopo in menzo uporabljali kot

⁵ Pamić, Renata: *Spomeniki prve svetovne vojne v občini Kranj*. V: *Kranjski zbornik 2005* (ur. Drago Štefe et al.). Kranj: Mestna občina, 2005, str. 26–27.

⁶ SI-ZAL-KRA-2, *Občina Kranj*, a. e. 3779, šk. 225, Prošnja Župnega urada v Kranju Predsedstvu mestne občine Kranj.

⁷ SI-ZAL-KRA-2, *Občina Kranj*, a. e. 3779, šk. 225, Pismo Občine Kranj Župnemu uradu v Kranju.

⁸ *Kranjski zvon, Spomenik v vojni padlim vojakom*, 1940, št. 9/10, str. 34.

⁹ *Kranjski zvon, Vojni spomenik*, 1940, št. 11, str. 38.

kraj slovesa oziroma katafalk za krste s posmrtnimi ostanki padlih vojakov.

Spomenik padlim župljanom iz Kranja.
(Foto Ivan Smiljanić)

Danes je na spomeniku vklesanih 33 imen padlih Kranjčanov. Škerbčeve pritožbe o pomanjkljivem seznamu so bile upravičene, saj je po najnovejših podatkih v vojni padlo 60 kranjskih župljanov.¹⁰ Na spomeniku se nahaja tudi ime Metoda Mohorja, ki pa je vojno preživel. Leta 1957 je na upravo pokopališča naslovil pismo, v katerem je prosil, naj se obnovijo zbledele črke spomenika, saj *»mi mrtvi nismo preveč natančni«*.¹¹

Spomin na prvo svetovno vojno je bil v času socialistične Jugoslavije potisnjen v ozadje, zato ne preseneča, da je bil napis obledel. Na to so leta 1969 opozorili člani Združenja borcev NOV terena Huje: *»[P]ozabili smo na borce iz prve svetovne vojne.«*¹² V naslednjih letih so v okviru komemoracij, ki so jih organizirali ob partizanski grobnici na novem delu pokopališča, začeli obiskovati tudi spomenik padlim v prvi svetovni vojni.¹³

¹⁰ Poštrak, Anja: *Pokopališča, spomeniki in žrtve po župnijah na Gorenjskem*. V: *Mirno vojaki spite večno spanje: Gorenjska in Gorenjci 1914–1918* (ur. Barbara Kalan). Kranj: Gorenjski muzej, 2014, str. 66.

¹¹ Bodičar: *Gorenjske bodice, Glas Gorenjske*, 13. 9. 1957, št. 71, str. 7.

¹² SI-ZAL-KRA-76, *Občinski odbor ZZB NOV Kranj*, a. e. 13, šk. 1, Zapisnik občnega zbora Krajevne organizacije ZB NOV Huje 22. februarja 1969.

¹³ SI-ZAL-KRA-76, *Občinski odbor ZZB NOV Kranj*, šk. 1, a. e. 13, »Program komemoracije na kranjskem pokopališču 30. oktobra 1973.«

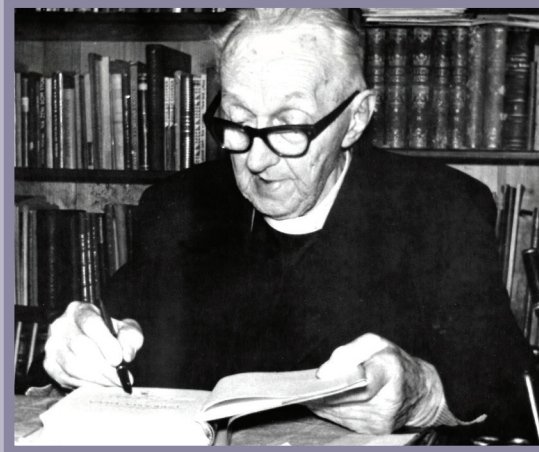
SRCE PA ŠE VEDNO PIŠE:

Fran Saleški Finžgar in prva svetovna vojna

*Fran Saleški
Finžgar je bil
v času prve
svetovne vojne
župnik v Sori
pri Medvodah.
(Fototeka Gorenjskega
muzeja)*

Prva svetovna vojna na Slovenskem ni pustila velikih brazd zgolj v srcih nedolžnih ljudi, v uničenih domovih in žrtvovanih dobrinah, temveč je posegla tudi v naš kulturni prostor. Slovenci nimamo zaokroženega prikaza razmer na našem ozemlju med prvo svetovno vojno, saj je bila pozornost vedno usmerjena predvsem na soško fronto, usodo primorskih beguncev ter veliko popotovanje slovenskih vojakov in vojnih ujetnikov v avstrijskih in italijanskih uniformah. O posledicah vpliva prve svetovne vojne na naše književnike in literarno dediščino, pa ni veliko zapisanega, čeprav so imeli književniki takrat izredno pomembno vlogo. Opravljali so številne socialne funkcije, kar pomeni, da so se ukvarjali s slovenskim jezikom in ga razvijali. S svojim pisanjem so spodbujali ali zavračali celo ideološke in politične namere, ljudstvo pa jim je sledilo.

Vélíka vojna je pustila neizbrisen pečat v motivih in temah književnikov po celotnem slovenskem ozemlju ter jih zaznamovala za vedno. Mnogi so pisali o vojnih grozotah, ki so jih doživeli ali so o njih slišali, zato se je tudi njihov pogled na svet v tem času popolnoma spremenil. Kljub občasnim mednarodnim napetostim in pretečemu vojaškemu spopadu je bila vojaška, še bolj pa vojna motivika v slovenski književni produkciji neposredno pred prvo svetovno vojno relativno slabo obdelana. Ob začetku se je postopno razširila na celotno slovensko ozemlje. Pri nas čas

vojne sovpada z obdobjem moderne, ki je potekalo od leta 1899 do leta 1918, torej do konca vojne. Med književnike tega obdobja, ki so pisali o vojnih motivih, uvrščamo Josipa Murna Aleksandrova (1879–1901), Otona Župančiča (1878–1949), Ivana Cankarja (1876–1918), Alojza Gradnika (1882–1967), Frana Maslja - Podlimbarskega (1852–1917), Frana Saleškega Finžgarja (1871–1962) in druge.

V gorenjskem zaledju sem od znanih piscev, ki so občutili vojno in jo vključili v svoja dela, našla zgolj Frana Saleškega Finžgarja, ki je napisal cikel slik iz prve svetovne vojne z naslovom *Prerokovana*. Izhajale so med letoma 1915 in 1919 v reviji *Dom in svet*, v času urednikovanja Izidorja Cankarja. Cikel obsega 5 slik: *Prerokbe zore*, *Boji*, *Kronika gospoda Urbana*, *Slike brez okvira* in *Polom*. Finžgarjevo delo se začne uveljavljati ravno v času naraščanja imperialističnih teženj in svetovnih razlik.

Na Slovenskem se krešejo politična mnenja, saj se poleg liberalne Narodnonapredne stranke in klerikalne Katoliške narodne stranke ustanovi tudi Socialnodemokratska stranka. Balkanski vojni sta bili uvod v prvo svetovno vojno, naše politično življenje pa je bilo v kaosu. Mnogo književnikov so zaradi napačnih razmišljanj zaprli. Finžgarju je *Kroniko gospoda Urbana* uspelo dobro skriti, zato je svojo svobodno besedo razširil v kasnejši čas. Ker pa so bile notranje in zunanje stiske prehude,

dela ni nikoli zaključil. »Prerokovana ni dokončano delo, samo odmev je tiste dobe, ki nam je zvarila železni obroč krog in krog glave, ko smo imeli jezik zato, da smo skrivali, kar smo imeli v srcu.«¹

Finžgar je po svojem poklicu velik idealist. V njem se mešata podoba učitelja/duhovnika in izpovedovalca/umetnika. Prvi želi učiti in prikazovati realen svet, medtem ko ga drugi želi kritično ovrednotiti. Ob prihodu vojne se je zavedal, da se bo podoba sveta, kakršno je poznal, dokončno spremenila. Sam pa na začetku ni vedel, kam bo spadal on. Zato se je odločil, da se bo proti vojni boril z ljubeznijo. Začel jo je v povesti *Dekla Ančka* (1913) in ob pričetku vojne nadaljeval v noveli *Boji*, kjer vojna sproži že pozabljeno ljubezen. V *Kroniki gospoda Urbana* pa v ospredje postavi drugačen svet ljubezni, svet nasilja in razbrzdanosti, ki ga prekinjajo svetle podobe.

Ob začetku vojne so se ljudje začeli spraševati, zakaj je vojna sploh izbruhnila, nihče ni poznal zla, ki jo je rodilo, vsi pa so slutili bližajočo se grozoto. Ljudske »prerokbe« so se začele izpolnjevati, stanje se je zaostrovalo in slabšalo, ljudje so se začeli bati, vendar niso smeli govoriti, ker jim je bila svoboda govora odvezeta, kajti »iz srca porojena beseda je postala smrt«.²

Novela ima po navadi omejeno prizorišče, to pomeni, da se dogaja na enem prostoru. *Prerokbe zore* in *Boji* pa se odpirajo v brezmejni svet, središče pa je pri fari. V vojni so bili vedno župniki tisti, ki so mladim fantom oznanjali, da morajo na dolgo pot, saj so jim najbolj zaupali in so imeli vlogo mesije. Finžgar sam je bil vojni duhovnik, zato je čutil vse trpljenje vojakov in njihovih

¹ Saleški Finžgar, Franc: *Prerokovana*. Klasje, zv. 24. Ljubljana: DZS, 1951, str. 207.

² Saleški Finžgar, Franc: *Prerokovana*. Klasje, zv. 24. Ljubljana: DZS, 1951, str. 207.

družin, ki niso vedele, če se bodo vrnili nazaj k njim. S tankočutnostjo in z žalostnim prizvokom piše, da je bilo zanj najtežje in najbolj boleče sporočiti slabo novico – želel je povedati, a ni vedel, kako. Kako naj se pripravi, da bo tolažil prizadete in vlival ljudem novih moči v vero. »In med molitvijo je natanko občutil, kako je hipoma legla nad vso faro, dasi neznana, še nikdar okušena in vendar od vsakega srca občutena groza.«³

Prizorišče se začne na postaji v Medvodah, proti koncu pa se odpre na bojišče v Galicijo. Mladi fantje so zapuščali domove in mnogi se niso vrnili domov. Zdelo se je kot da odhajanju ne bo konca. Finžgar opiše bridko slovo vojaka Matica od Francke s trpečimi besedami: »Francki se je zameglilo pred očmi, da se je morala nasloniti na Jančarico, ki jo je bila spremila. Vlak je odpeljal, vsa prevzeta od bolečine ni vedela kdaj in ni videla Matica, ki se je še enkrat poslavljal od nje skozi okno odhajajočega vlaka ...«⁴ Dan poprej so vsi slavili v gostilni, a priokus grenkobe je ostal, ker mnogi niso bili z njimi. Vojna ves čas uravnava življenje v zaledju. Vplivala je na odnose, pomanjkanje dobrin, drugačno vlogo žensk in spremenjeno vzdušje v vaseh. Gre za povest, ki jo je napisala vojna.

Kronika gospoda Urbana je nastala po močni cenzuri oblasti. Ker je Finžgar želel povedati, kar mu je ležalo na duši, se je zatekel v stare župnijske listine, ki so mu dale snovi za novo kroniko. Opiral se je na resnične dogodke, vendar jih je zamaknil za sto let, da je prestal cenzuro, čeprav govori o vzporedni vojni. V glavni osebi se znajde sam, zato so prikazani dogodki še toliko pomembnejši. Pokaže novo vrednotenje človeka

³ Saleški Finžgar, Franc: *Prerokovana*. Klasje, zv. 24. Ljubljana: DZS, 1951, str. 8.

⁴ Saleški Finžgar, Franc: *Prerokovana*. Klasje, zv. 24. Ljubljana: DZS, 1951, str. 149.

Železniška postaja
na Jesenicah: odhod
gorenjskih mož in
fantov na bojišče v
Galicijo, 28. december
1914. (Fototeka
Gorenjskega muzeja)

in se sprašuje, kdo bo na sodni dan preživel – duhovnik ali vojak. Nemško nasilje se je povečevalo, kar začne opisovati tudi v kroniki. »Edini naš sovražnik je Nmec. Proč od njega – kamorkoli.«⁵ Italijo pa imenuje »verolomna zaveznica«, ker se vsi navdušujejo nad njo, čeprav so vojaki prav tako potrjeni. V kroniki se ukvarja tudi z medvojno prostitucijo, kar je za duhovnika sporna tema, a zelo pogumno dejanje.

Slike brez okvira in Polom prinašajo vsa slaba občutja, ki so prebivala v ljudeh. Žalost in stiska sta ljudi otopili. Stari vojaki so umrli ali se hudo poškodovani vračajo domov, na fronto pa kličejo mlade. Jeza narašča, vendar ne morejo nič narediti. Črni madež se je razlezel po naših krajih, naselil se je tudi v srca ljudi, optimizem je izgubil. Avstro-ogrška monarhija razpade in zmeda raste. Bodočnost za vse ostaja negotova.

Jezik in slog v realistični kmečki povesti morata biti povezana s tematiko, ki jo pisatelj opisuje. Finžgarjev jezik v teh povestih je zelo živ, čeprav je za marsikoga arhaičen, starinski. Moramo vedeti, da je vojaška kronika napisana v času, ko so bile

tujke in izposojenke takšne besede, ki jih imamo danes za samoumevne (*nervozno, pavza, plakat, oklevati*). Arhaičnost se kaže v trpni obliki (*rahlo je šumelo drevje*) in domačih besedah, ki jih je prinesel od doma z Breznice (*tistile oče, obletenje sveta, svojega tadla vesel, vardeva, pehar, drvošče*). Njegovi liki so zelo čustveni, kar prikazujejo skozi svoje izreke. Velikokrat se pisatelj naveže na svetopisemske (*Saj nimam moči v laseh kakor Samson, daj odgovor od svojega hiševanja, galijot, Herod, kakor Kajn, kakor Magdalena, Golgot, Babilon, od Poncija do Pilata*) in antične (*ali je Sibila, prišla so leta svete Šembilje*) motive, kar je logično, ker je bil po poklicu duhovnik in jih je dobro poznal.

Finžgarjeve pripovedi so iskrene, realistične in verne slike zaledja, ki se jih vojna dotika zgolj v motivih, do njihovega jedra pa ni prišla. Skrita bolečina ostaja, moči za novo upanje ni več, srce pa še vedno piše.

⁵ Saleški Finžgar, Franc: *Prerokovana*. Klasje, zv. 24. Ljubljana: DZS, 1951, str. 215.

Kazalo

Mag. Marjana Žibert: Uvodna beseda	3
Anja Poštrak: In nastopili so žalostni dnevi: o Gorenjski v prvi svetovni vojni	4
Mag. Barbara Kalan: Vsi za vse: Kranj od cesarjevega razglasa <i>Mojim narodom!</i> do zloma soške fronte	6
Katarina Rus Krušelj: V zaledju – Domžale med prvo svetovno vojno	8
Marija Cvetek: Korespondenca med bratoma: odsev bohinjskih življenjskih razmer v véliki vojni	12
Mag. Monika Rogelj: Josip Pogačnik (1866–1932), predsednik prve slovenske Narodne vlade	14
Miha Kuhar: Premik nemškega alpskega korpusa na soško bojevališče: Rommel na Gorenjskem	16
Dr. Marko Mugerli: Tovarna elektrod na Blejski Dobravi	20
Saša Florjančič: Žebljarska zadruga v Kropi in Kamni Gorici v času prve svetovne vojne	22
Mag. Aneja Rože: Zaščita pred bojnimi plini na soški fronti	24
Srečko Rože: Eksplozivi in streliva na soški fronti	26
Dr. Jože Dežman: Vojna pokopališča in simbolni družinski grobovi prve svetovne vojne	28
Ivan Smiljanić: Spomenik kranjskim župljanom, padlim v prvi svetovni vojni	30
Iza Lucija Korošec: Srce pa še vedno piše: Fran Saleški Finžgar in prva svetovna vojna	32